

СОЛОНЬКО ЯНА ВАСИЛІВНА

Група ФПФм-22

**ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ
ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ: ВИКЛИКИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ**

Науковий керівник: к.е.н., доцент Русін В. М.

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	7
1.1. Державне пенсійне страхування в системі соціального захисту населення: теоретичні аспекти	7
1.2. Нормативно-правове забезпечення формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування в Україні	15
Висновок до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	23
2.1. Джерела формування доходів Пенсійного фонду України	23
2.2. Порядок здійснення пенсійних виплат за рахунок коштів Пенсійного фонду України	31
2.3. Діяльність внутрішнього аудиту та контрольно-перевірочна робота органів Пенсійного фонду України	38
Висновок до розділу 2	45
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	47
3.1. Світовий досвід державного пенсійного страхування та можливість його імплементації в Україні	47
3.2. Стратегічні орієнтири реформування державного пенсійного страхування в Україні	53
Висновок до розділу 3	59
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Реформування національної системи пенсійного страхування стає ключовим завданням для забезпечення економічної стабільності в країні. Значення пенсійного страхування визначається соціальною, економічною та моральною відповідальністю держави перед громадянами, які завершили свою трудову діяльність через досягнення певного віку. Якість та ефективність системи пенсійного страхування безпосередньо впливають на добробут населення та загальний соціально-економічний стан країни. Згідно з офіційними даними, третина населення України належить до категорії пенсіонерів. Актуальність цієї проблеми посилюється через ведення війни на території країни, масштабну зовнішню міграцію працездатного населення, втрату робочих місць та зростання безробіття.

Створення ефективної системи пенсійного страхування в Україні, спроможної покращувати життя мільйонів найбільш вразливих громадян, обумовлене різними чинниками. Один з них - використання позитивного досвіду з інших країн, де багаторівнева система пенсій успішно функціонує та демонструє гарні результати. Врахування цього досвіду важливе, оскільки власний досвід України у цій сфері наразі обмежений.

Проблематика існуючої системи пенсійного страхування в Україні стала об'єктом уваги дослідників і практиків, які займаються науковим пошуком напрямів її удосконалення. Вони розглядають використання ефективних інструментів та механізмів у сфері пенсійного страхування, а також звертаються до світового досвіду з цих питань. Зокрема, до таких науковців слід віднести: Бурденюк С., Васьківська К., Гуменюк В., Єлагін В., Зеленко В., Казанчан А., Мальований М., Овчаренко Г., Петрушка О., Понікаров В., Румик І., Салькова Т., Толуб'як В. та інші.

Мета випускної кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні теоретичних та організаційно-правових основ формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування в Україні, аналізі вітчизняної практики діяльності Пенсійного фонду України, ідентифікації та

обґрунтуванні ключових аспектів удосконалення державного пенсійного страхування в контексті реформування соціального захисту громадян.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити широкий спектр завдань, зокрема:

- вивчення змісту та нормативно-правового забезпечення державного пенсійного страхування в Україні;
- аналіз формування доходів Пенсійного фонду України;
- визначення порядку проведення пенсійних виплат за рахунок коштів Пенсійного фонду України;
- оцінка проведення внутрішнього фінансового контролю за діяльністю органів Пенсійного фонду України щодо формування і використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування;
- обґрунтування необхідності реформування системи державного пенсійного страхування в Україні;
- визначення шляхів удосконалення формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування.

Об'єктом дослідження є формування та використання фінансових ресурсів в системі державного пенсійного страхування в Україні.

Предметом дослідження випускної кваліфікаційної роботи є теоретико-методологічні засади функціонування Пенсійного фонду України в контексті формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування.

Методологія наукового дослідження включає застосування при написанні кваліфікаційної роботи діалектичного методу наукового пізнання, а також емпіричних та теоретичних методів, таких як концептуально-логічний аналіз і системний підхід. Для аналізу отриманих даних використовувалися статистичні прийоми, такі як групування, динамічні порівняння, графічне зображення, а також методи формалізації та узагальнення.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові документи, які регулюють питання державного пенсійного страхування в Україні, а також методичний та інструктивний матеріал.

Теоретичну базу дослідження складають публікації, монографії та навчальна література, що присвячені теорії, державній політиці соціального захисту населення та проблемам державного пенсійного страхування в Україні та інших країнах світу.

Дослідження базується на звітних та аналітичних даних Пенсійного фонду України, Державної служби статистики України та Державної податкової служби України за період з 2020 по 2023 рік.

Важливими елементами наукової новизни у роботі є комплексне узагальнення теоретико-методологічних основ державного пенсійного страхування та його державного регулювання в Україні, аналіз та оцінка діяльності Пенсійного фонду України у контексті реформування соціального захисту населення та сучасних викликів і загроз в країні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у сформульованих теоретичних положеннях, узагальненнях та висновках щодо напрямів удосконалення формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування в Україні з урахуванням принципів соціального захисту населення та в умовах відновлення країни післявоєнний період.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати дослідження опубліковані у збірнику матеріалів Десятої заочно-дистанційній конференції студентів та молодих вчених *Актуальні питання фінансової теорії та практики* (Тернопіль, 26 квітня 2023 р. Ч. 2), за результатами якої опубліковано тези доповіді на тему: «Державне пенсійне страхування в системі соціального захисту населення», а також опубліковано дві статті у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ *Фінансове забезпечення сталого розвитку* на тему: «Джерела формування доходів бюджету Пенсійного фонду України: аналіз вітчизняної практики», та

«Стратегічні орієнтири реформування державного пенсійного страхування в Україні».

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи викладено на 71 сторінці машинописного тексту, робота містить 7 таблиць і 10 рисунків. Список використаних джерел нараховує 70 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Державне пенсійне страхування в системі соціального захисту населення: теоретичні аспекти

Соціальний захист населення є основою соціальної політики держави і включає комплекс заходів та механізмів, спрямованих на забезпечення належних матеріальних і духовних умов життя громадян. Цей захист реалізується шляхом дотримання положень законодавчих норм і гарантії та нормативного регулювання механізмів їх впровадження. Розміри соціальних гарантій визначаються відповідно до соціальних стандартів.

Базові форми у сфері соціального захисту громадян представлені на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Форми соціального захисту населення [7]

Розглядаючи окремі форми соціального захисту громадян, зазначимо, що однією з них є соціальне страхування громадян.

Конституцією України відмічено про те, що «громадяни мають право на соціальний захист, включаючи право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [20]. Це право забезпечується шляхом загальнообов'язкового соціального страхування за рахунок страхових

внесків установ, організацій і громадян, а також бюджетних коштів і інших джерел фінансування соціального страхування; створення мережі державних, комунальних та приватних закладів відповідного типу.

Соціальне страхування включає різноманітні види фінансової підтримки громадян, такі як компенсації, грошові виплати, реабілітація, витрати на лікування, перепідготовку та перекваліфікацію, а також профілактичні заходи. Це страхування проводиться нарівні з соціальною допомогою та соціальним забезпеченням як важлива форма соціального захисту громадян, але відрізняється від них основними джерелами формування коштів, принципами організації, видами виплат та умовами отримання коштів у випадку смерті.

В Україні система державного соціального страхування формується через «пенсійне страхування, страхування з тимчасової втрати працездатності, страхування на випадок безробіття та страхування від нещасних випадків на виробництві» [19, с. 145]. Передбачено запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, а також медичного страхування у майбутньому.

Однією зі складових соціального захисту громадян є державне пенсійне страхування, яке передбачає захист у старості осіб пенсійного віку або тих, котрі втратили годувальника і інше, що є основною та своєрідною гарантією сталого соціально-економічного розвитку суспільства через задоволення інтересів непрацездатного та працездатного населення.

Наукова думка розглядає зміст поняття «пенсійне страхування» з різних позицій. Зокрема, пенсійне страхування розглядається як «особливий складовий елемент соціальної функції держави і водночас як сукупність методів задоволення матеріальних потреб тих верств населення, які, відповідно до чинного законодавства, мають право на отримання пенсії» [11, с. 102]. Пенсійне страхування виступає «однією з основних гарантій матеріального забезпечення непрацездатних громадян, оскільки для

непрацездатних пенсіонерів пенсія фактично стає основним джерелом їх існування» [2, с.143].

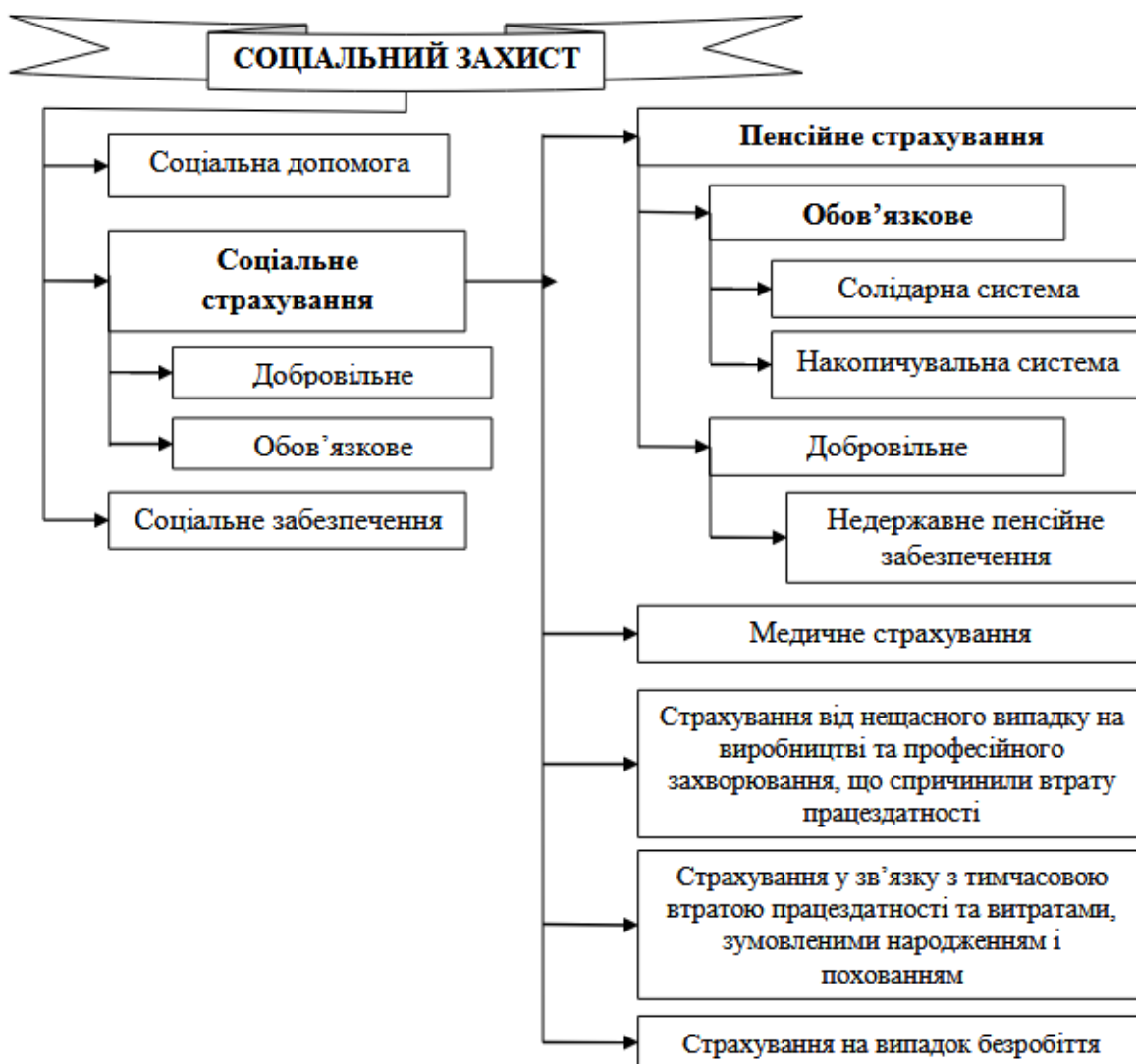

Рис. 1.2. Місце державного пенсійного страхування в системі соціального захисту населення [7]

Пенсійне страхування передбачає комплекс заходів, які юридично, економічно та організаційно-адміністративно забезпечують захист громадян, які досягли пенсійного віку, стали інвалідами або втратили годувальника. Ця система не лише нараховує та виплачує пенсії, а й враховує обов'язкові та добровільні пенсійні внески, які були здійснені під час трудової діяльності.

Іншими словами, пенсійне страхування є формою матеріальної підтримки громадян з боку держави чи інших суб'єктів господарювання у визначених законом випадках. Основними підставами для пенсійного

страхування можуть бути: досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, а також смерть годувальника для непрацездатних членів його сім'ї. Тривала професійна діяльність також може бути підставою для отримання пенсії для певних категорій працівників.

При аналізі основних засад пенсійного страхування основний акцент зосереджується на проблемах розподілу фінансових ресурсів.

Для прикладу, у своїх наукових роботах О. Грицина виділив два напрями розподілу цих коштів, а саме:

- «пенсійне страхування базується на трудовій основі, а обсяги та умови пенсій повністю є залежними від заробітної плати працівника;
- пенсійне страхування будується на потребах непрацездатних громадян країни» [5].

Автором робиться акцент на подвійності характеру пенсійного страхування, який полягає у розподілі фінансових ресурсів в залежності від обсягу і ефективності роботи застрахованої особи у минулому, а також розподілі коштів відповідно до потреб населення. Разом з тим, пенсійне страхування передбачає розподіл фінансових ресурсів за витратами у процесі особистої трудової діяльності громадян будучи у працездатному віці.

Доцільним є обґрунтування сучасних тенденцій та проблемних аспектів системи державного пенсійного страхування в Україні. Так, у статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [44], система пенсійного страхування в Україні складається з трьох основних рівнів (див. табл. 1.1).

Перший і другий рівні системи пенсійного страхування в Україні складають систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Держава, через відповідальні органи, вживає заходів для регулювання цієї сфери діяльності, аналізуючи проблеми, що є характерними для вітчизняної практики пенсійного страхування. Реформування системи державного пенсійного страхування в Україні було розпочато прийняттям

законів «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [44] та «Про недержавне пенсійне страхування» [48].

Таблиця 1.1

Рівні системи пенсійного забезпечення в Україні [44]

Рівні пенсійного забезпечення	Характеристика рівнів пенсійного забезпечення
– перший рівень –	солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (далі – солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законом;
– другий рівень –	накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб’єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом;
– третій рівень –	система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Зміст соціальної ринкової економіки, що формується за участю різноманітних соціально-економічних інститутів, які ставлять свої цілі на забезпечення соціальної справедливості, захищеності та підвищення якості життя, визначає основні принципи, якими має керуватися система пенсійного страхування в країні. Серед цих принципів – колективна відповідальність і солідарність щодо індивідуального ризику, організаційне самоврядування та ефективні механізми виявлення і обліку різних видів соціального ризику. Необхідно також встановлювати адекватні розміри страхових внесків і розвивати механізми накопичення фінансових ресурсів, щоб забезпечити узгодження інтересів всіх учасників трудових відносин у системі пенсійного страхування.

Пенсійне страхування, як невід’ємна частина соціального страхування, визначається декількома ключовими завданнями, які відповідають основним принципам соціально орієнтованої ринкової економіки:

- компенсація втраченого доходу під час страхової події з метою захисту громадян від бідності;
- підсилення мотиваційних стимулів працівників до самозабезпечення;
- чітке визначення відповідальності роботодавців і держави за соціальне благополуччя працівників;
- підтримка і розвиток «людського капіталу» для стабілізації соціального стану у суспільстві;
- формування та підтримка довіри до державних та приватних інститутів;
- вплив на формування та розвиток фінансового ринку, що є джерелом довгострокових інвестицій.

Пенсійне страхування, що використовує механізми соціального страхування, сприяє збереженню та підтримці ключових характеристик ефективної заробітної плати. Ці характеристики включають справедливість у відносинах з цінами на внутрішньому та зовнішньому ринках праці, цінами на товари та послуги для споживачів, а також визнання індивідуальних заслуг перед суспільством, що раніше відображалось у розмірах заробітної плати. Ці принципи стосуються системи пенсійного страхування, демонструючи пенсію як не лише окремий елемент оплати праці, але й як «зарезервований» ресурс для майбутнього споживання, сприяючи процесам суспільного відтворення.

Пенсійні системи в багатьох європейських країнах базуються на трьохрівневих моделях, які включають солідарно-розподільну систему забезпечення базового рівня пенсійних виплат і накопичувальну (обов’язкову і добровільну) систему, які можуть поєднуватися в різних варіаціях. У своїй праці В. Зеленко відмічає про те, що «вибір накопичувальних схем у країнах ЄС досить широкий. Якщо при обов’язковому накопичувальному компоненті

інвестування пенсійних коштів здійснюється, як правило, в державні цінні папери, досить надійні, але з невисоким рівнем дохідності, то при добровільному накопиченні варіантів значно більше: пайові інвестиційні фонди, цінні папери, банківські вклади, гра на біржі, придбання нерухомості і дорогоцінних металів тощо» [16].

Велика кількість вітчизняних науковців і практиків у сфері пенсійного страхування наголошують на тому, що в Україні є доволі об'єктивні причини, які спонукають до ефективного розвитку третього рівня пенсійного страхування. Нам імпонує позиція Н. Липко про те, що «схожа тенденція стосовно демографічної ситуації прогнозується і в інших країнах Європи. Однак, є одна істотна відмінність: у них вже сформувався ринок недержавного пенсійного забезпечення, а в Україні тільки почалася стадія його формування, і відбувається воно вкрай повільно. На Заході ринок недержавного пенсійного забезпечення активно розвивається і в офіційній документації ЄС до 2025 р. встановлено завдання перейти на нові конструкції пенсійних схем: частка пенсійних виплат солідарної системи повинна знизитися з 84% до 64% . В Україні етап формування такої системи тільки розпочався» [22, с125].

Аналіз сучасного стану пенсійної системи в Україні свідчить про те, що за весь період впровадження пенсійної реформи не відбувся значний прогрес у розвитку недержавних пенсійних фондів та створенні накопичувальної пенсійної системи. Проте аналіз досвіду європейських країн показує, що у розвинених країнах існують як позитивні, так і негативні аспекти функціонування системи пенсійного страхування.

Одним з видів змішаного пенсійного страхування є солідарно-накопичувальна модель, що є характерною для кількох європейських країн, таких як: Польща, Росія, Швейцарія, Ірландія, а також частково Італія та Іспанія. Україна взяла цю модель за основу для створення власної трирівневої пенсійної системи, яка включає державну пенсію

(накопичувальну), обов'язкове страхування та накопичувальний (корпоративний або особистий) рівень.

У Великій Британії та Швеції реформування системи пенсійного страхування відбулося за допомогою впорядкування розподільних систем та обережного впровадження накопичувальних елементів. У Великій Британії була встановлена дворівнева пенсійна система: перший рівень - це обов'язкова державна схема, базова пенсія, що фінансується за рахунок загальнодержавних податків і забезпечує пенсіонерам мінімальний дохід. Другий рівень - це трудові пенсії, які залежать від заробітної плати працівника (введена в дію з 2002 року). Працівник може обирати між участю у державній пенсійній схемі другого рівня або у приватних пенсійних фондах.

Податкові пільги значно стимулюють участь працівників у приватних системах пенсійного страхування. Наразі близько половини всіх працездатних осіб беруть участь у таких приватних програмах, що призвело до зменшення навантаження держави у сфері соціального страхування на понад 30%. Велика частина населення Великобританії отримує пенсії від держави: майже на 100% - базові державні пенсії, практично на половину - через професійні пенсійні схеми та близько 25% - через персональні пенсійні плани. «Якщо проводити паралелі із українськими недержавними пенсійними фондами, то професійні пенсії Великобританії подібні до вітчизняних корпоративних недержавних пенсійних фондів, а персональні – відкритих. В першому випадку – учасник фонду прив'язаний до свого працедавця, який здійснює відрахування до пенсійного фонду, а в другому – учасник за власні кошти може сам вибрати фонд, який йому більше до вподоби» [21].

Для всіх країн Європейського Союзу одним із найбільш складних аспектів у сфері пенсійного страхування і проведення реформ є питання пенсійного віку. Це питання стосується інтересів кількох поколінь сучасних і майбутніх пенсіонерів. Як зазначено фахівцями, «загальна тенденція до

підвищення пенсійного віку складається під впливом низки демографічних, економічних і соціальних чинників:

- збільшення тривалості життя і його активного періоду;
- обмеженість трудових ресурсів;
- можливість використовувати професійний та інтелектуальний потенціал працівників старшого віку;
- необхідність розширення бази платників внесків для збільшення пенсійного бюджету;
- запобігання загрози поширення бідності серед осіб пенсійного віку;
- згладжування розриву в рівні життя працюючих і пенсіонерів» [56, с.130; 61 с. 16].

Для України, так само як і для більшості країн Європи, проблеми, пов'язані із старінням населення та зростанням демографічного навантаження, є одними з найбільш актуальних. Процес старіння громадян відзначається швидким зростанням числа осіб, які досягли віку старшого за 60 років.

1.2. Нормативно-правове забезпечення формування та використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування в Україні

Для ефективного здійснення функцій у галузі державного пенсійного страхування Україна розробила нормативно-правову базу, яка регулює діяльність Пенсійного фонду України, а також встановлює механізми державного контролю. Ці основні нормативно-правові акти у сфері державного пенсійного страхування включають:

- Конституцію України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР [20];
- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [49] від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР;

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [44] від 09.07.2003 р. № 1058IV;

- міжнародні угоди і договори з питань державного пенсійного страхування, обов'язковість яких встановлена Верховною Радою України, та інші нормативні акти, які регулюють відносини у сфері державного пенсійного страхування.

Державне пенсійного страхування розглядають з позиції комплексу заходів нормативного, адміністративного впливу органів державної влади та управління на різні сфери економіки і суспільства в цілому з метою досягнення високих суспільних результатів, що передбачають утвердження прав і свобод населення на соціальну справедливість та власну безпеку життєдіяльності в країні.

Державне пенсійне страхування є «впорядкованою діяльністю усіх учасників пенсійної системи держави за рахунок чітких методів впливу й інструментарного регламентування державних вимог і правил діяльності з метою підтримки рівноваги взаємних інтересів, а також досягнення ефективного та стабільного функціонування пенсійної системи та зростання добробуту громадян, що втратили працездатність» [29].

В практичній площині пенсійне страхування впроваджується шляхом застосування інструментів державної соціальної політики, до числа яких належать: «облік і реєстрація різноманітних прав, ліцензування та акредитація установ, установлення норм, квот та інших обмежень, здійснення контролю та нагляду, а також застосування матеріальних санкцій і заходів адміністративного примусу» [26].

Державне пенсійне страхування націлене на:

- впровадження єдиної та ефективної державної політики у сфері пенсійного страхування населення;
- гарантування прав громадян на якісне та належне пенсійне страхування;

- стимулювання розвитку загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- забезпечення виконання суб'єктами системи пенсійного страхування вимог законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у цій сфері;
- приведення системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у відповідність із міжнародними стандартами та нормами.

Завдання державного регулювання пенсійного забезпечення включають:

- реалізацію комплексної та ефективної державної політики в системі державного пенсійного страхування;
- забезпечення дотримання прав громадян на належне пенсійне страхування шляхом створення сприятливих умов для ефективної трирівневої пенсійної системи.
- впровадження ефективних механізмів акумулювання та розподілу грошових коштів пенсійних фондів, а також постійний контроль за їх використанням;
- удосконалення редакції пенсійного законодавства для уніфікації з міжнародними стандартами, виявлення недоліків та розробки рекомендацій для покращення її практичного застосування;
- підготовку висококваліфікованих фахівців для органів пенсійного страхування;
- дотримання всіма суб'єктами економічної системи норм законодавства з питань пенсійного страхування.

Отже, для країни найважливіші завдання включають ефективне та стабільне функціонування пенсійної системи, а також використання ефективного механізму державного пенсійного страхування громадян. Ці завдання є ключовими в рамках проведення соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення добробуту громадян країни. Їх актуальність проявляється в періоді зростання соціальних ризиків, безробіття та зменшення чисельності працездатного населення.

Роль та призначення державного пенсійного страхування розкривається через комплекс з виконання його функціональних завдань. Нам імпонує твердження про те, що «державне регулювання пенсійної системи виконує дві групи функцій:

- 1) соціально-захисні: відтворювальну і соціальну;
- 2) економічні: перерозподільна, стимулююча, регулююча, превентивна, інвестиційна» [60, с. 46].

Загалом, з точки зору інституціонального підходу до ключових функцій, які виконують соціальні інститути в системі пенсійного страхування, важливими є: створення можливостей для задоволення потреб членів суспільства; забезпечення соціальної інтеграції та стабільності суспільного життя; соціалізація індивідуумів. Отже, дослідження механізмів та взаємозв'язків суб'єктів ринкових відносин у системі задоволення потреб членів суспільства після завершення активної економічної діяльності є важливим аспектом аналізу. З цього приводу Л. Шалієвська відмічає, що «трансформаційні процеси, які відбуваються в певному сегменті ринку, спрямовані на інституціоналізацію його інфраструктури через створення інституційних одиниць інфраструктури ринку, що забезпечують і обслуговують функціонування його інститутів» [64, с. 135].

У той же час, система пенсійного забезпечення має враховувати інтереси всіх її учасників – застрахованих осіб, страхувальників та одержувачів пенсій, з метою забезпечення належного рівня компенсації втрати доходу у випадку страхової події. Такий підхід сприятиме підвищенню мотивації працівників до праці та більш дбайливому ставленню роботодавців до своїх працівників.

Однією з основних складових державного пенсійного страхування є пенсії. На рис. 1.3 наведено класифікацію пенсій за різними критеріями. Так, за джерелами фінансування кошти на виплату пенсій поділяються на ті, які надходять за рахунок Державного бюджету України (державні), ті, що формуються з внесків на державне пенсійне страхування (страхові), та ті, які

покриваються коштами підприємств, де працювала застрахована особа (приватні). Система пенсійного страхування має індивідуальний характер у кожній країні, і фінансування може здійснюватися за різними джерелами, що визначає характер пенсійної виплати як основної чи додаткової.

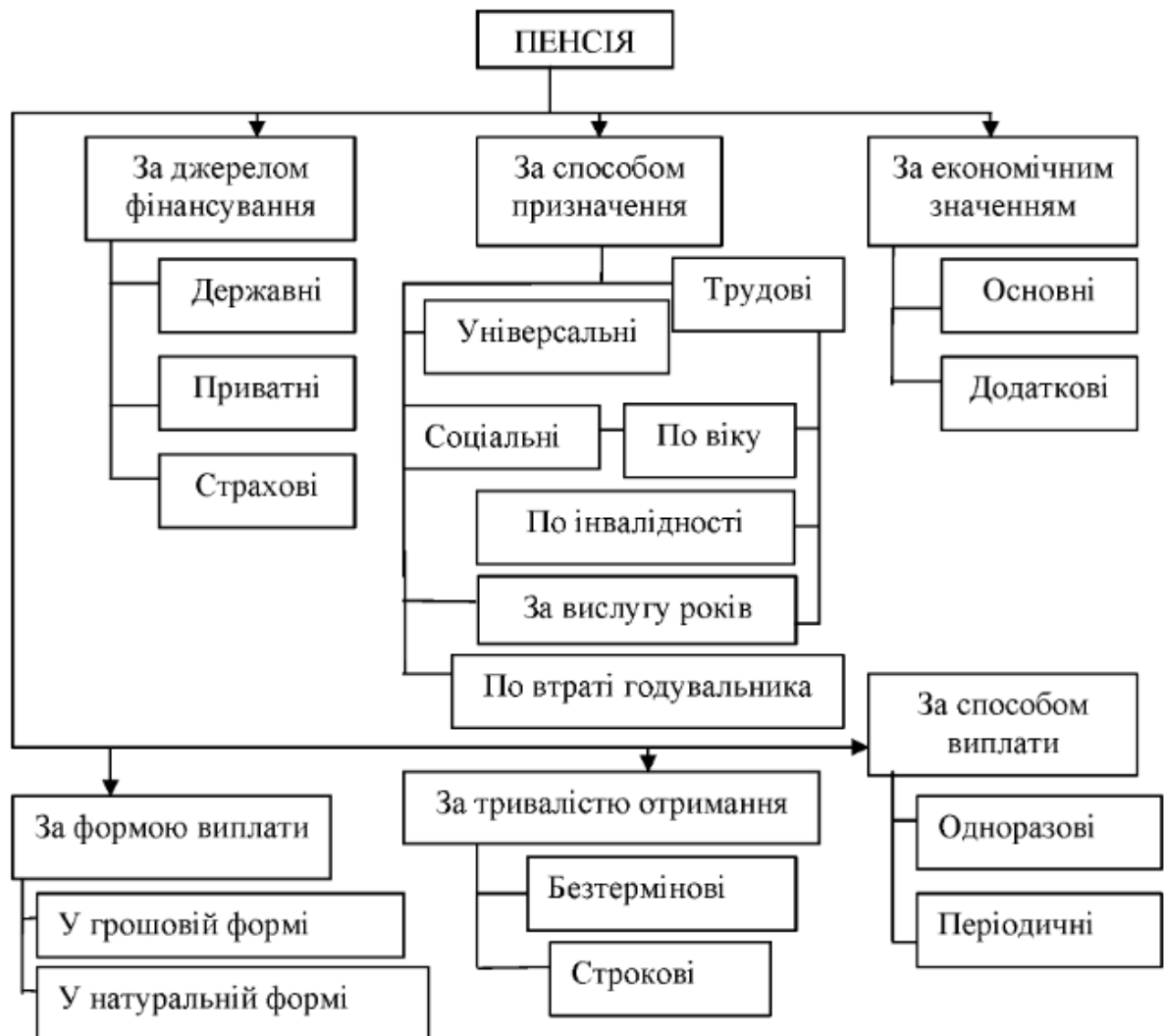

Рис. 1.3. Класифікація пенсій за різними критеріями [7]

За способом призначення пенсії їх розділяють на трудовий стаж, вік та настання страхової події. Щодо форми виплати, пенсії можуть бути грошовими або натуральними, останні можуть бути актуальними у складних економічних умовах чи кризових ситуаціях.

За тривалістю отримання пенсії можуть призначатися на певний термін або довічно. Виплати пенсій можуть мати одноразовий або регулярний

характер. На систему пенсійного страхування можуть впливати різноманітні фактори (див. табл. 1.2.).

Таблиця 1.2

Фактори впливу на систему пенсійного забезпечення та їх індикатори [8]

Фактори впливу	Індикатори
Економічні	– економічне зростання (економічний стан країни першочергово відображається на матеріальному становищі громадян); – розмір страхових внесків (розмір страхових внесків відображається на матеріальному становищі майбутніх та теперішніх пенсіонерів); – величина частки ВВП, що спрямована на фінансування пенсій (дає змогу змінювати рівень пенсійного забезпечення, а отже і матеріальний стан громадян пенсійного віку); – інфляція (зміна рівня цін у державі впливає на матеріальне становище пенсіонерів, тому що підвищення цін знижує фактичну вартість пенсії); – грошові доходи населення (від рівня доходів залежить рівень та розмір сплати страхових внесків); – рівень безробіття (чим більший рівень безробіття у країні, тим менші надходження від страхових внесків).
Інвестиційні	– кількість та якість інвестиційних процесів (інвестиційні процеси тісно пов'язані з фактичною вартістю заробітних плат і пенсій); – кількість недержавних пенсійних фондів (конкуренція між недержавними пенсійними фондами дає змогу розширити сферу послуг пенсійного страхування); – наявність державних гарантій (впровадження державних гарантій призводить до більшої довіри громадян до пенсійної системи, а також впевненості у справедливості даної системи).
Демографічні	– чисельність одержувачів пенсій (залежно від кількості пенсіонерів у країні формується видаткова частина пенсійного фонду); – чисельність платників внесків (даний показник впливає на формування доходів бюджету пенсійного фонду); – вік виходу на пенсію (від цього показника залежить кількість накопичених коштів на особовому рахунку або стаж, з якого нараховується пенсія); – рівень народжуваності та смертності (від співвідношення між народжуваністю та смертністю залежить демографічна ситуація у країні та рівень фінансових можливостей пенсійної системи).
Соціальні	– розміри пільг (рівень життя населення, зокрема й пенсіонерів визначають пільги, надані державою); – категорії одержувачів пенсій (працездатність громадян пенсійного віку; матеріальне забезпечення пенсіонерів, віковий фактор);
Правові	– наявність відповідної правової бази (регулює діяльність системи пенсійного забезпечення).

Реалізацію соціальної політики держави у сфері державного пенсійного страхування забезпечує Пенсійний фонд України.

Таким чином, забезпечення ефективного та стабільного функціонування пенсійної системи, разом із дієвим механізмом державного

пенсійного страхування громадян, є одним з ключових завдань держави в рамках реалізації соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення добробуту її населення. Ці завдання набувають особливої актуальності в умовах зростання соціальних ризиків, напруженості в суспільстві, а також у контексті збільшення рівня безробіття та скорочення чисельності працездатного населення.

Висновок до розділу 1

У процесі аналізу теоретичних та нормативно-правових засад державного пенсійного страхування в контексті соціального захисту населення було зроблено кілька висновків та узагальнень.

1. Термін «державне пенсійне страхування» описує комплекс взаємовідносин економічного та правового характеру між державою та іншими учасниками пенсійної системи. Його суть полягає у втіленні державної політики соціального захисту та поліпшенні фінансового стану громадян у разі настання певних життєвих обставин, таких як досягнення пенсійного віку, інвалідність або втрата годувальника.

2. Система державного пенсійного страхування розглядається як соціальна структура, спрямована на забезпечення фінансової допомоги особам, що виходять на пенсію. Основна мета цієї системи - забезпечення належного рівня життя громадян у період їхнього пенсійного віку, коли вони припиняють активну професійну діяльність.

3. Державне регулювання пенсійного забезпечення охоплює широкий спектр заходів, що здійснюються владними органами для впливу на різні сфери економіки та суспільства. Його мета - забезпечення соціальної справедливості та безпеки громадян у їхньому житті шляхом закріплення прав і свобод.

4. Україна має трьохрівневу систему пенсійного забезпечення:

– перший рівень - це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на принципах солідарності та субсидування.

– другий рівень – передбачає наявність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, але наразі не активний у діяльності;

– третій рівень – це система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на добровільній участі громадян та роботодавців у формуванні пенсійних накопичень, що призначені для отримання пенсій згідно з встановленими законодавством умовами.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

2.1. Джерела формування доходів Пенсійного фонду України

В умовах значного погіршення соціально-економічного стану в Україні, спричиненого російською агресією і веденням повномасштабної війни, суттєва кількість населення має потребу у державній підтримці і соціального захисту, зокрема у вигляді державного пенсійного страхування. Відмітимо, що система солідарного державного пенсійного страхування в Україні ще у період до початку війни перебувала в стані кризи. Після початку війни дана ситуація поглибилася в частині скорочення чисельності економічно активного населення, яке забезпечувало сплату внесків до пенсійного фонду через зовнішню міграцію, втрату робочих місць та внаслідок мобілізації і виникнення загрози їх життю і здоров'ю.

Проведемо аналіз джерел формування доходів бюджету Пенсійного фонду України у динаміці 2021-2022 років (див. табл. 2.1). Відмітимо, що аналіз формування та використання коштів бюджету Пенсійного фонду України нами проведено за період 2020-2022 років за підсумками року та за 9 місяців 2023 року, адже Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2023 років (12 місяців) ще не оприлюднено на офіційному сайті Пенсійного фонду України.

Відповідно до діючих сьогодні законодавчих актів в Україні «джерелами формування коштів Пенсійного фонду є: власні надходження, кошти Державного бюджету України, інші види доходів, не заборонені законодавством України» [44]. До власних надходжень бюджету Пенсійного фонду України відносять:

- «суму єдиного внеску, що розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- кошти банків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду України;
- кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 1);
- кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 2);
- кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України;
- плата ЄСВ за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманої суми коштів від застосування пільгового розміру ЄСВ, передбаченого Законом України «Про збір та облік ЄСВ»» [14].

До складу фінансових ресурсів Державного бюджету України, які надходять до бюджету Пенсійного фонду України, зараховують:

- «пенсійне забезпечення військовослужбовців, виплата пенсій, надбавок і підвищень, призначених за різними пенсійними програмами;
- покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України;
- погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду;
- виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку з негативними наслідками поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з урахуванням витрат, пов'язаних з її виплатою та доставкою» [46] (додано у 2020 році).

У 2020 році додалось ще одне джерело доходів бюджету Пенсійного фонду України, а саме: кошти « фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками для надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів» [14].

До доходів бюджету Пенсійного фонду віднесено також збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з різних видів господарських операцій, а саме:

Таблиця 2.1

Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2020–2022 років (млрд. грн.)

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Зростання/ зменшення
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Доходи ПФУ, всього, з них:	466,2	100,0	512,8	100,0	620,4	100,0	154,2
Власні надходження з урахуванням залишку коштів, в тому числі:	281,8	60,4	335,1	65,3	403,9	65,1	122,1
сума ЄСВ на ЗДПС	254,5	58,7	301,4	58,7	375,4	60,5	120,9
кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ	0,1	0,02	0,17	0,03	0,3	0,05	0,2
сплата ЄСВ на ЗДСС за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманих сум коштів від застосування розміру ЄСВ (Постанова КМУ)	21,5	4,6	26,4	5,1	23,6	3,8	2,1
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 1)	3,5	0,8	3,9	0,8	2,7	0,4	-0,8
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 2)	1,9	0,4	2,1	0,4	1,7	0,3	-0,2
кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам на території України	0,1	0,03	0,17	0,03	0,2	0,002	0,1
Залишок на початок року	0,2	-	0,9	-	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на:	180,7	38,8	174,7	34,2	209,3	33,7	28,6
- пенсійне забезпечення військовослужбовців, виплата пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами	136,1	29,2	150,5	29,3	178,9	28,8	42,8
- покриття дефіциту коштів ПФУ для виплати пенсій	34,4	7,4	23,9	5,7	29,9	4,8	-4,5
- погашення заборгованості пенсійних виплат за рішенням суду	0,2	0,04	0,36	0,07	0,4	0,06	0,2
- виплата одноразової допомоги у зв'язку з поширенням COVID-19	10,0	2,1	-	-	-	-	-
Кошти Державного бюджету України для завершення надання одноразової допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності при обмежувальних заходах	-	-	0,2	0,04	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на виплату одноразової грошової допомоги у зв'язку з хворобою COVID-19 та її наслідками	3,6	0,8	2,7	0,5	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на виплату житлових субсидій та пільг на оплату ЖКП, з придбання пічного побутового опалення і газу	-	-	-	-	6,4	1,03	-
Кошти Державного бюджету України для виплати щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань (Постанова 540 КМУ, 2022 рік)	-	-	-	-	0,8	0,1	-

Примітка. Складено автором за даними [13; 14; 18]

- операцій з продажу ювелірних виробів із платини, золота, клеймування та дорогоцінного каміння у розмірі 5% їх вартості;
- операцій з відчуження легкових автомобілів у розмірі 3-5%;
- операції купівлі-продажу нерухомості у розмірі 1%;
- послуг рухомого стільникового зв'язку у розмірі 7,5%.

Бюджетні ресурси Пенсійного фонду поділяються на два види: власні та кошти, які є переданими. Власні доходи включають до свого складу обов'язкові і добровільні внески громадян, підприємств і установ. До них також відносять дохід, отриманий від фінансових та штрафних санкцій, інші види надходжень. Переданими є кошти, які формують бюджет Пенсійного фонду України за рахунок надходжень з державного бюджету.

У таблиці 2.1 представлено динаміку власних та переданих фінансових ресурсів бюджету Пенсійного фонду України у 2020-2022 роках. Так, за цими даними бачимо показники зростання доходів бюджету Фонду з 466,2 млрд. грн. до 620,4 млрд. грн., ріст склав на 154,2 млрд. грн. За 9 місяців 2023 року доходи бюджету Пенсійного фонду становили 568,2 млрд. грн. У порівнянні з аналогічним періодом 2022 року загальний обсяг доходів бюджету Фонду зріс на 132,4 млрд. грн., або на 30,4 %.

Рис. 2.1. Динаміка частки власних і переданих коштів Пенсійного фонду України у 2020-2022 роках, %

Примітка. Складено автором за даними [13; 14; 18]

Співвідношення між власними і переданими коштами у структурі доходів бюджету Пенсійного фонду вказує на те, що більше 60,4 % з них складають власні надходження (див. рис. 2.1).

Частка фінансових ресурсів, отриманих з державного бюджету, становить в межах 34,7 – 39,6 % за різними роками в період 2020-2022 років. Вони, як правило, мають цільове спрямування і стосуються фінансового забезпечення виплати пенсій. Їх обсяг в розрізі аналізованих років може різнитися і залежить від основних напрямів соціальної політики тактичного і стратегічного характеру. Зокрема, у 2019-2020 роках це стосувалося коштів державного бюджету, спрямованих на боротьбу з пандемією COVID-19, а у 2022-2023 роках – це були компенсаційні виплати для внутрішньо переміщених осіб внаслідок активної фази війни в Україні.

Динаміка надходження коштів з державного бюджету до бюджету Пенсійного фонду за період 2020-2022 років вказує на їх зростання з 180,7 млрд. грн. до 209,3 млрд. грн., приріст становив 28,6 млрд. грн. За 9 місяців 2023 року кошти державного бюджету становили 216,1 млрд. грн., або 38 % загального обсягу доходів бюджету Пенсійного фонду України. З цих коштів 32,7 % або 186 млрд. грн. було спрямовано на фінансування пенсійних програм, 4,5 % або 25,5 млрд. грн. – на виплату пільг і житлових субсидій і 0,8 % або 4,6 млрд. грн. коштів становили інші доходи.

Серед власних доходів бюджету Фонду найбільше коштів формувалися для пенсійного забезпечення військовослужбовців та виплати пенсій, підвищень і надбавок до них, які були призначені за різними пенсійними програмами. Ріст доходів Пенсійного фонду за цим напрямом у 2020-2022 роках склав 42,8 млрд. грн., що займало більше 85 % усіх коштів, переданих з державного бюджету. Також, окремою групою доходів бюджету Фонду у 2020-2021 роках стали кошти державного бюджету на виплату одноразової грошової допомоги через поширення COVID-19 та боротьбою з наслідками хвороби, загальний обсяг яких становив 3,6 млрд. грн. та 2,7 млрд. грн. за

аналізованими роками у порядку зростання. Їх частка коливалася в межах 0,5 – 0,8 %.

Для доходів бюджету Фонду у 2022 році було характерним відновлення такого напрямку як кошти на оплату житлових субсидій та пільг за послугами ЖКГ, зокрема щодо придбання пічного побутового опалення і газу. Ці значення становили 1 % усіх доходів бюджету Фонду. «З жовтня по грудень 2022 року 2643,4 тис. осіб отримали житлові субсидії та пільги на загальну суму 6,4 млрд. грн.» [13] (див. рис. 2.2).

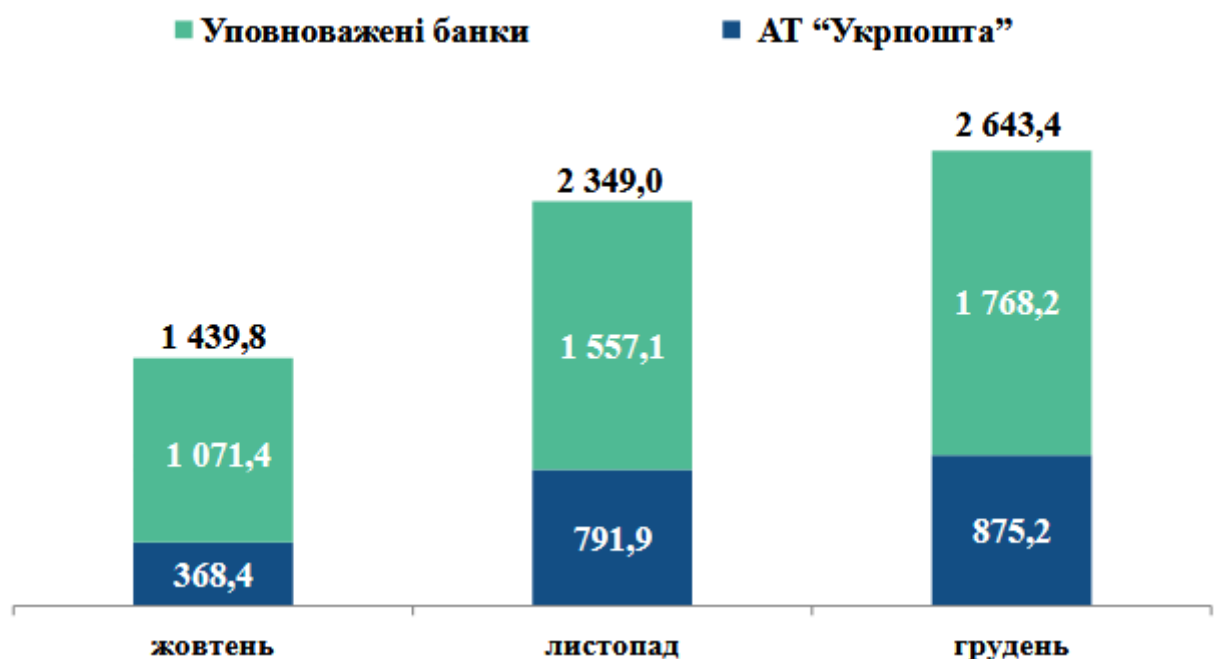

Рис. 2.2. Динаміка чисельності одержувачів житлових субсидій та пільг через уповноважені банки та АТ «Укрпошта» у 2022 році, тис. осіб [13]

Відповідно до Постанови КМУ у 2022 році здійснено виплати щорічної разової грошової допомоги жертвам нацистських переслідувань і ветеранам війни, питома вага цих коштів у структурі доходів бюджету Фонду становила 0,1 %, а у абсолютних показниках – 0,8 млрд. грн.

Серед власних доходів бюджету Пенсійного фонду України найбільшу частку займає єдиний соціальний внесок (ЄСВ), яка у 2022 році складала 60,5 % у структурі доходів бюджету Пенсійного фонду і 92,9 % – у структурі

власних доходів бюджету Фонду. Динаміка мобілізації ЄСВ у 2020-2022 років вказує на їх ріст з 254,5 млрд. грн. до 375,4 млрд. грн. чи на 120,9 млрд. грн. За 9 місяців 2023 року обсяг надходження ЄСВ становив 307,7 млрд. грн.

З 2016 року розмір ЄСВ становить 22%, його розрахунок здійснюється із фонду заробітної плати усіх категорій платників (за винятком інвалідів). Цей платіж зараховується на рахунки територіальних управлінь ДКСУ на ім'я відповідних органів ДПСУ.

На протязі січня – вересня 2023 року на 12,4 тис. збільшилася чисельність юридичних осіб – платників ЄСВ. За поданими даними ДПСУ станом на 01.09.2023 року на обліку було 2803,9 тис. осіб – платників ЄСВ, що більше на 95,1 тис. осіб у порівнянні з початком року (станом на 01.01.2023 року).

Загальна чисельність осіб, які є застрахованими станом на кінець 2022 року становила 10,8 млн. чол., з яких 8,6 млн. чол. є найманими працівниками. З числа найманих працівників 1620,7 тис. чол. отримали заробітну плату на рівні меншому за мінімальний (6700 грн.), з яких 308,9 тис. чол. – це працівники бюджетної сфери. Їх частка «у загальній кількості найманих працівників зросла з 11,5 % у грудні 2021 року до 18,8 % у грудні 2022 року. Порівняно з груднем 2021 року чисельність осіб, у яких рівень заробітної плати менше мінімального розміру заробітної плати, збільшилась на 497,2 тис. осіб» [13].

У таблиці 2.2 подано діапазони заробітних плат в Україні у період 2020-2022 років (станом на кінець року) з урахуванням чисельності осіб, як їх одержують. Показник середньої місячної заробітної плати в Україні, який враховується при розрахунку ЄСВ у 2022 році зріс на 2,9 % до рівня 13376,21 грн., що на 382,6 грн. більше ніж у з 2021 році. Діяльність Пенсійного фонду України передбачає постійне проведення моніторингу щодо інформації, яка має місце в реєстрі застрахованих осіб з метою виявлення будь яких ознак використання праці неоформлених осіб за їх трудовою діяльністю та

порушень чинного законодавства про працю. Фонд також долучається до проведення відповідних заходів реагування.

Таблиця 2.2

**Діапазони заробітних плат в Україні за період 2020-2022 років з
розподілом чисельності осіб, які їх отримують**

№ п/п	Діапазон заробітних плат, грн.	грудень 2020 року		грудень 2021 року		грудень 2022 року		Зміна показників 2022 до 2020 років
		тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
1.	<= мін. з/п (5000/6500/6700)	1785,7	18,0	1849,9	18,8	1990,0	23,1	204,3
2.	від мін. з/п до 10000 грн.	3733,4	37,5	2812,5	28,7	1916,5	22,2	-1816,9
3.	від 10000 до 20000 грн.	2809,4	28,2	2986,7	30,5	2265,5	26,2	-543,9
4.	від 20000 до макс. величини, на яку нараховується ЄСВ	1528,1	15,4	1079,5	21,2	2271,1	26,3	743
5.	Понад макс. величину на яку нараховується ЄСВ (75000/97500/100500)	91,5	0,9	78,7	0,8	190,4	2,2	98,9
	Всього застрахованих осіб	9948,1	100,0	9807,3	100,0	8633,5	100,0	-1314,6

Примітка. Складено автором за даними [13; 14; 18]

У 2022 році в результаті моніторингу реєстру застрахованих осіб територіальні органи Пенсійного фонду України передали інформацію органам Державної служби України з питань праці про 337,6 тис. страхувальників (щодо 3597,1 тис. застрахованих чол.), які мають ознаки порушень чинного законодавства про працю. За 9 місяців 2023 року їх чисельність складала 309,7 тис. осіб (щодо 3459,1 тис. застрахованих чол.).

На підставі результатів проведеного моніторингу у 2022 році було легалізовано 38,6 тис. робочих місць, результатом чого було додатково мобілізовано коштів у сумі 66,7 млн. грн. А за 9 місяців 2023 року показник легалізації заробітної плати становив 55,9 тис. робочих місць та додаткових надходжень у вигляді сплати ЄСВ на суму 93,7 млн. грн.

2.2. Порядок здійснення державних пенсійних виплат за рахунок коштів ПФУ

Згідно положень Закону «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [44], видатки бюджету Пенсійного фонду спрямовуються на такі цілі: виплати пенсій, передбачених чинним законодавством; на соціальні послуги; покриття адміністративних витрат, обумовлених виконанням функцій органами ПФУ; оплата послуг щодо виплат і доставки пенсій; видатки на розрахунково-касове обслуговування щодо пенсійного забезпечення громадян та ін.

У таблиці 2.3 подано динаміку зміни контингенту отримувачів пенсій та розмір пенсій за представленими аналітичними даними Пенсійного фонду України у 2014 – 2023 роках (на початок року).

Таблиця 2.3

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів станом на 01.01.2014 року – 01.01.2023 року

роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, грн.				Кількість пенсіонерів (тис.)
	всього	в тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8	13533,3
2015**	1581,5	1573,0	1432,1	1433,1	12147,2
2016**	1699,5	1690,3	1545,2	1640,3	12296,5
2017**	1828,3	1808,9	1705,9	1803,0	11956,2
2018**	2577,0	2587,0	1966,0	2259,0	11725,3
2019**	2646,0	2648,0	1995,0	2255,0	11470,4
2020**	3082,9	3064,0	2480,4	2699,7	10780,9
2021**	3507,5	3538,7	3205,5	3012,5	10579,5
2022**	3991,5	3944,8	3033,7	3384,4	10841,1
2023**	4622,6	4359,9	4522,9	3495,4	10687,9
Абсолютний приріст, грн.	3096,5	2838,3	3116,4	2191,6	-2845,4

Примітка. Складено за даними [13; 14]

** без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення антитерористичної операції

За даними таблиці 2.3, можна зробити висновок про те, що динаміка кількості пенсіонерів у 2014-2022 роках зменшилася на 2845,4 тис. осіб. Як зазначено у річних Звітах Пенсійного фонду України, «...Зменшення чисельності одержувачів пенсійних виплат пов'язано з призупиненням виплат пенсіонерам з числа внутрішньо переміщених осіб, які згідно з законодавством не звернулися за поновленням виплат на підконтрольній Україні території, а також у зв'язку з підняттям пенсійного віку. Із загальної чисельності пенсіонерів отримують пенсії 6498,3 тис. жінок, що становить 60,8 % усіх осіб пенсійного віку та 4189,6 тис. чоловіків, що становить 39,2 % пенсіонерів. У 2022 році пенсію отримують 10687,9 тис. осіб, або 91,1% загальної чисельності пенсіонерів, із них – 9101,2 тис. осіб, або 83,7%, – отримують пенсію за віком» [13, с. 22].

Якщо станом на 01.01.2023 року чисельність пенсіонерів в Україні становила 10687,9 осіб, то станом на 01.10.2023 року їх кількість скоротилася до 10539,9 осіб, скорочення становило 148 тис. осіб. Існує суттєва відмінність за статтю в отриманні пенсійних виплат. Так, станом на 01.10.2023 року 60,8 % усіх пенсіонерів становлять жінки і 39,2 % – чоловіки.

Щорічно середній розмір пенсійних виплат в розрахунку за місяць зростає, причиною чого є зміни, внесені до основних положень законодавчих актів, зокрема що стосується зростання розміру соціальних гарантій для громадян відповідно до Закону про Державний бюджет України на поточний рік, відповідно до положень якого здійснюється перерахунок пенсійних виплат. Середній розмір місячної пенсії станом на 01.01.2023 року складав 4622,59 грн., що більше на 631,06 грн., або на 15,8 %, ніж станом на цю ж дату 2022 року. У порівнянні з 2014 роком цей показник зріс на 3096,5 грн. Середній розмір пенсійних виплат станом на 01.10.2023 становив 5350,3 грн., або на 727,74 грн., або 15,7%, більше, у порівнянні з показником на 01.01.2023 року.

Мінімальний розмір пенсійних виплат за віковим цензом зріс з показника 1934,00 грн. (станом на 01.01.2022 року) до показника 2093,00 грн.

(станом на 01.01.2023 року). «Середній розмір пенсії по регіонах України станом на 01.01.2023 року становив від 3534,63 грн. у Тернопільській області до 6336,99 грн. у м. Києві, а станом на 01.10.2023 року від 4041,04 грн. до 7219,6 грн. по тих же регіонах» [13; 15].

На рис. 2.3. представлено частку пенсіонерів, які отримують пенсії у заданому діапазоні відповідно до рангування пенсійних виплат.

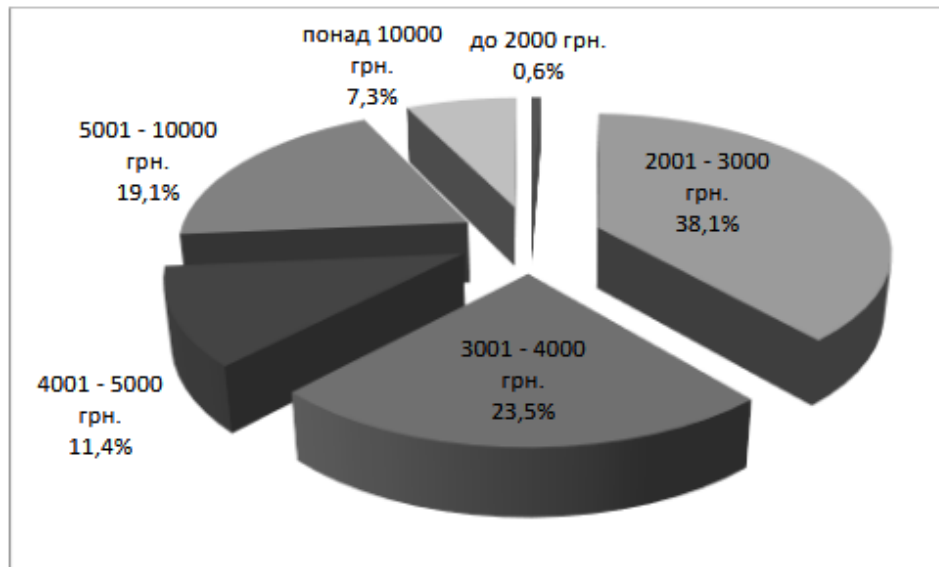

Рис. 2.3. Питома вага пенсіонерів, які отримують пенсії в заданому діапазоні станом на 01.01.2023 року

Примітка. Складено за даними [13]

Так, пенсійні виплати в сумі від 2001 грн. до 3000 грн. (найнижчий їх розмір) отримали 4067,6 тис. осіб (38,1% від загальної чисельності пенсіонерів), а у розмірі від 3001 грн. до 4000 грн. – отримали 2515,6 тис. осіб (23,5 % у структурі загальної кількості осіб пенсійного віку).

Найбільше сумарне зростання пенсійних виплат в динаміці 2014-2023 років серед видів пенсій мали пенсії по інвалідності, їх ріст склав 4522,9 грн., а пенсії за віком – на 2838,3 грн., її розмір станом на 01.01.2023 рік становив 4359,9 грн. Станом на 01.10.2023 року найвищий показник середнього розміру щомісячної пенсії становили пенсії за віком – 5230,5 грн., а найнижчий показник становили пенсії по інвалідності – 4012,1 грн.

Показниками найвищих розмірів пенсій за професійною ознакою становили пенсії для суддів.

У 2022 році сума пенсійних виплат через банківські рахунки склала 457,0 млрд. грн., що становить 79,6% всіх виплат, приблизно на 80,3 млрд. грн. більше, ніж у попередньому році. Через АТ «Укрпошта» пенсії отримували 2,4 млн. осіб, що становить 22,2% від загальної кількості пенсіонерів. Сума виплат через цей канал становила 117,3 млрд. грн., або 20,4% від усіх пенсійних виплат.

У таблиці 2.4 наведено розподіл пенсіонерів за розмірами пенсійних виплат на 1 жовтня 2023 року.

Таблиця 2.4

**Кількість пенсіонерів та середнього розміру пенсійних виплат у
станом на 01.10.2023 року**

межі призначених пенсій, грн.	частка пенсіонерів, що отримують в даному діапазоні пенсії, %	чисельність пенсіонерів усіх категорій, осіб	середній розмір пенсійної виплати, грн.
до 2000 грн.	0,6	63862	1229,93
від 2001 до 3000 грн.	29,2	3083967	2619,15
від 3001 до 4000 грн.	21,3	2239942	3546,98
від 4001 до 5000 грн.	15,0	1577827	4406,58
від 5001 до 10000 грн.	23,2	2446359	6837,21
понад 10000 грн.	10,7	1128011	14727,10

Примітка. Складено за даними [13]

Найбільша кількість пенсіонерів (29,2%) отримує пенсії у розмірі від 2001 грн. до 3000 грн. Вони складають 3083,9 млн. осіб. У середньому, пенсія в Україні станом на 1 жовтня 2023 року складає 5350,3 грн. З цієї суми, 21,3% пенсіонерів або 2239,9 тис. осіб отримують пенсії від 3001 грн. до 4000 грн., середній розмір яких становить 3546,98 грн. Пенсію на найнижчому рівні, який складає 1229,93 грн., отримують 63,9 тис. осіб. Ця сума менша від мінімального розміру пенсійних виплат за віком, який на 1 січня 2023 року складав 2093 грн. 10,7 % пенсіонерів, що становить 1128,0 тис. осіб,

отримують пенсії у розмірі понад 10000 грн. Середня така пенсія становить 14727,10 грн.

Таким чином, на жовтень 2023 року в Україні було 3147,7 тис. осіб, що отримували пенсії нижчі за прожитковий мінімум. Це охоплює пенсіонерів з першої і другої групи діапазону, що становить 29,8% від усієї кількості пенсіонерів.

Важливо зауважити, що наведені показники є досить абстрактними і не відображають повністю реальність. Зокрема, при урахуванні того, що на 1 січня 2023 року прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становив 2093 грн., фактична вартість життя значно вища. Урядом було розраховано вартість споживчого кошика для працездатних і непрацездатних громадян. Повний перелік складових кошика офіційно визначено згідно Постанови КМУ від 11 жовтня 2016 року № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [48]. Міністерство соціальної політики, виконуючи цю постанову, видало Наказ №178/147/31 від 03.02.2017 року «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» [47], в якому наведено не лише методику, а й умовні приклади і розрахунки вартості споживчої корзини. Дана методика застосовується для визначення рівня прожиткового мінімуму на рік, а також мінімальної пенсії.

Відтак, відповідно до встановлених норм та діючих цін сума 2093 грн. передбачає, що громадяни можуть прожити 1 місяць, за задумом чиновників «склад споживчої корзини дозволяє громадянам забезпечити свою життєдіяльність» [60]. Проте, в цю суму також повинні входити плата за послуги ЖКГ, купівля одягу, транспортні послуги та ін. Таким чином, оцінка суми пенсійних виплат вищих за прожитковий мінімум, ще не передбачає безбідного проживання, а з урахуванням витрат на медичні послуги та ліки, рівень пенсій більшості пенсіонерів є досить низьким.

У таблиці 2.5 представлено динаміку видаткової частини бюджету Пенсійного фонду України у 2020-2022 роках.

Таблиця 2.5

Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2020-2022 років

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		абсолютний приріст / зменшення
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки ПФУ, всього, з них:	479,34	100,0	520,9	100,0	590,09	100,0	110,76
<i>за рахунок власних надходжень всього, в тому числі:</i>	329,5	68,74	367,2	70,49	403,4	68,4	73,9
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із З.У. «Про ЗДПС»	311,95	65,07	350,1	67,2	385,3	65,3	73,35
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно інших законодавчих актів в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком	2,65	0,55	2,2	0,4	2,1	0,36	-0,55
пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу в частині, що не перевищує розмір трудової пенсії	6,47	1,35	7,16	1,37	7,82	1,32	1,35
пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном та іноземних пенсіонерів	0,23	0,05	0,28	0,05	0,32	0,05	0,09
фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України	5,29	1,10	5,55	1,1	6,12	1,03	0,83
оплата послуг з виплати та доставки пенсійних виплат із солідарної системи	1,61	0,33	1,84	0,35	1,67	0,28	0,06
погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунку	1,14	0,23	—	—	—	—	—
<i>За рахунок коштів Державного бюджету України на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами</i>	146,24	30,5	150,84	28,95	179,47	30,4	33,23
<i>виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів</i>	3,6	0,75	0,19	0,04	—	—	—
<i>для надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів</i>	—	—	2,7	0,52	—	—	—
<i>виплата щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань</i>	—	—	—	—	0,79	0,13	—
<i>виплата житлових субсидій та пільг на оплату ЖКП</i>	—	—	—	—	6,44	1,1	—
Залишок на кінець року	0,94	—	—	—	0,55	0,09	-0,39

Примітка. Складено автором за даними [13; 14; 18]

Динаміка видаткової складової бюджету Пенсійного фонду вказує на їх поступовий ріст на 110,8 млрд. грн. (з 479,34 млрд. грн. у 2020 році до 590,1 млрд. грн. у 2022 році). За 9 місяців 2023 року сума видатків бюджету Фонду становила 553,5 млрд. грн., що на 123,3 млрд. грн., або на 28,7%, більше порівняно з аналогічним періодом попереднього року.

Найбільший обсяг видатків бюджету Фонду припадає на пенсійне забезпечення осіб, який становить 65,3 % усіх видатків. Динаміка абсолютних показників даної групи видатків зображає їх ріст у 2022 році у порівнянні з 2020 роком на 73,35 млрд. грн. (з 311,95 млн. грн. до 385,3 млн. грн. при загальному скороченні пенсіонерів на 93 тис. осіб. Такий ріст обумовлений підвищенням розміру пенсійних виплат та їх індексації. За 9 місяців 2023 року аналогічний показник становив 500,2 млрд. грн., видатки на виплату житлових субсидій та пільг було забезпечено у сумі 25,3 млрд. грн., «видатки на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку – 20,9 млрд. грн. Інші видатки – 7,1 млрд. грн., із них 2,0 млрд. грн. – оплата послуг з виплати та доставки пенсій та грошової допомоги, житлових субсидій та пільг, страхових виплат, 4,8 млрд. грн. – адміністративні витрати, пов'язані із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України» [15].

На протязі 2022 року до загального обсягу витрат бюджету Фонду на виплату пенсій було враховано індексацію зазначених коштів з коефіцієнтом 1,14 згідно постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 року № 118 «Про індексацію пенсій та заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2022 році» [49] у сумі 3,4 млрд. грн.

Таким чином, видатки бюджету Пенсійного фонду України щорічно зростають при скороченні чисельності осіб пенсійного віку, що обумовлено підвищенням соціальних стандартів, індексацією пенсій. Частка коштів державного бюджету у структурі видатків бюджету Фонду у 2022 році

становила 30,4 % усіх видатків, основу цих видатків становлять виплати житлових субсидій та пільг з оплати послуг ЖКГ.

2.3. Діяльність внутрішнього аудиту та контрольно-перевірочна робота органів Пенсійного фонду України

У своїй діяльності органи Пенсійного фонду України забезпечують призначення пенсій та проведення її перерахунку відповідно до змін законодавства та за заявами у терміни, визначені нормативними актами. За 9 місяців 2023 року територіальними органами Пенсійного фонду України було призначено більше 343,7 тис. нових пенсійних виплат. Згідно постанови Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 № 168 «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2023 році» [49] індексація пенсій становила 19,7%, зокрема: з 01 березня автоматично перераховано 10,5 млн. пенсійних виплат, середній розмір підвищення яких становив 579,10 грн.). Крім того було:

1) збільшено розміри мінімальних пенсій для:

– 1,7 млн. пенсіонерів, яким виповнилося 65 років, вони не працюють, отримують страхову пенсію і мають відповідний страховий стаж, який передбачає 30 років для жінок / 35 років для чоловіків у розмірі до 3120 грн.;

– 0,1 млн. пенсіонерів, яким встановлено пенсію по інвалідності у розмірі 19,7 %;

– 0,5 млн. пенсіонерів, яким минуло 80 років і які вже отримують страхову пенсію відповідно за стажем 20 років для жінок / 25 років для чоловіків у сумі 3120 грн.;

– 0,3 млн. пенсіонерів віком 70 – 80 років, які мають страхову пенсію та страховий стаж (30 років для жінок / 35 років для чоловіків) у сумі до 3000 грн.;

- 2,1 млн. пенсіонерів, які мають вік до 70 років та страховий стаж 30 років для жінок / 35 років для чоловіків, а також особам з інвалідністю I групи, які одержують страхові пенсії у розмірі до 2760 грн.;

- 0,3 млн. інших категорій пенсіонерів, які є не працюючими у сумі до 2520 грн.

З 01 квітня 2023 року відповідно до статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» здійснено перерахунок пенсії пенсіонерам, які працюють і які набули вже після призначення чи попереднього перерахунку пенсійних виплат страховий стаж терміном 24 місяці або менший, проте після призначення чи попереднього перерахунку пройшов термін часу не менше, ніж два роки [44].

Перерахунок пенсійних виплат проведено понад 654,9 тис. особам, їх розмір збільшено для 401 тис. осіб. Середній розмір підвищення пенсій склав 221,74 грн. З 01 липня 2023 року автоматично перераховано ще 19,4 тис. пенсій, які було призначено згідно законодавства України, а саме: «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу», «Про статус народного депутата України», «Про службу в органах місцевого самоврядування». Розмір пенсійних виплат збільшено 18360 особам, середній розмір підвищення пенсій склав 1079,72 грн.

За 9 місяців 2023 року головними управліннями Пенсійного фонду України забезпечено прийняття майже 1,2 млн. заяв щодо перерахунку або призначення пільг та житлових субсидій, в тому числі від ЦНАП та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Відповідно органами Фонду було прийнято та опрацьовано близько 168 тис. заяв, що стосується внесення даних до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги. Також органами Фонду було проведено перерахунки за окремими місяцями:

- «з квітня – діючих житлових субсидій та пільг з урахуванням тривалості опалювальних днів у квітні (послуга з опалення перерахована з 01 по 15 квітня включно);

- з травня – призначення житлових субсидій на наступний період;
- з червня – діючих житлових субсидій та пільг зв'язку з підвищенням цін на електроенергію;
- з серпня – діючих житлових субсидій та пільг у разі зменшення або збільшення середньомісячного сукупного доходу домогосподарства на понад 50 %» [15].

В умовах війни в Україні та запровадження воєнного стану органами Пенсійного фонду України надають послуги в сервісних центрах та поза їх межами, зокрема на робочих місцях територіально віддалених, розташованих в установах та закладах територіальних громад, центрах надання соціальних, адміністративних послуг, в інших приміщеннях. Уся актуальна інформація, яка стосується роботи сервісних центрів органів Пенсійного фонду регулярно оновлюється на інтернет сторінках Пенсійного фонду України, у соціальних мережах Телеграм, WhatsApp, Фейсбук.

За період 9 місяців 2023 року було зареєстровано 571,8 тис. звернень громадян, а саме:

- «в апараті Фонду – 42,1 тис. звернень;
- у підвідомчих органах Пенсійного фонду України – 529,7 тис. звернень» [15].

Через державну установу Урядовий контактний центр надійшло 53,3 тис. звернень, що становить 9,3% від загальної кількості усіх звернень. Кількість електронних звернень склав 186,8 тис. звернень, або 32,7% їх загальної кількості, які надійшли на відповідні адреси електронної пошти до органів Пенсійного фонду України, через вебпортал Фонду надійшло 96,2 тис. звернень громадян.

На особистих прийомах в органах Пенсійного фонду України було прийнято 15,7 тис. відвідувачів або 2,7% від загальної кількості звернень. Також було здійснено виїзні прийоми громадян на установах, підприємствах, організаціях та за місцем проживання пенсіонерів. Органами Фонду прийнято на виїзних прийомах 4,4 тис. громадян, або 0,8% від загальної кількості

звернень громадян. В телефонному режимі надано консультації та роз'яснення 1 682,9 тис. громадянам.

Внутрішні аудити органів Пенсійного фонду України спрямовуються на здійснення оцінки ефективності щодо виконання завдань і функцій, визначених відповідними законодавчими актами. Так, за 9 місяців 2023 року органами Пенсійного фонду України проведено 91 внутрішній аудит, під час якого було проведено підбір аудиторських доказів у 177 підрозділах Фонду, зокрема в 150 з них, або у 84,7% виявлено певні недоліки та порушення. Контрольними заходами було встановлено 6172 не фінансових порушень та 935 фінансових порушень на загальну суму 7299,7 тис. грн. Також органами Фонду було проведено 64 контрольних заходи за основними напрямками діяльності територіальних органів Фонду, внаслідок яких виявлено 100 порушень на загальну суму 169,7 тис. грн. та 1050 не фінансових правопорушень.

За результатами проведених контрольних заходів надано професійні рекомендації, спрямовані на усунення визначених недоліків і порушень та удосконалення відповідних спрямувань в діяльності органів Пенсійного фонду України. За результатами проведених внутрішніх аудитів було відшкодовано і поновлено в обліковому реєстрі 1033 фінансових порушень, зокрема 245 за минулі періоди загальним обсягом 6608,6 тис. грн. Із загального обсягу не фінансових порушень було усунуто 3752 порушень (див. рис. 2.4, 2.5).

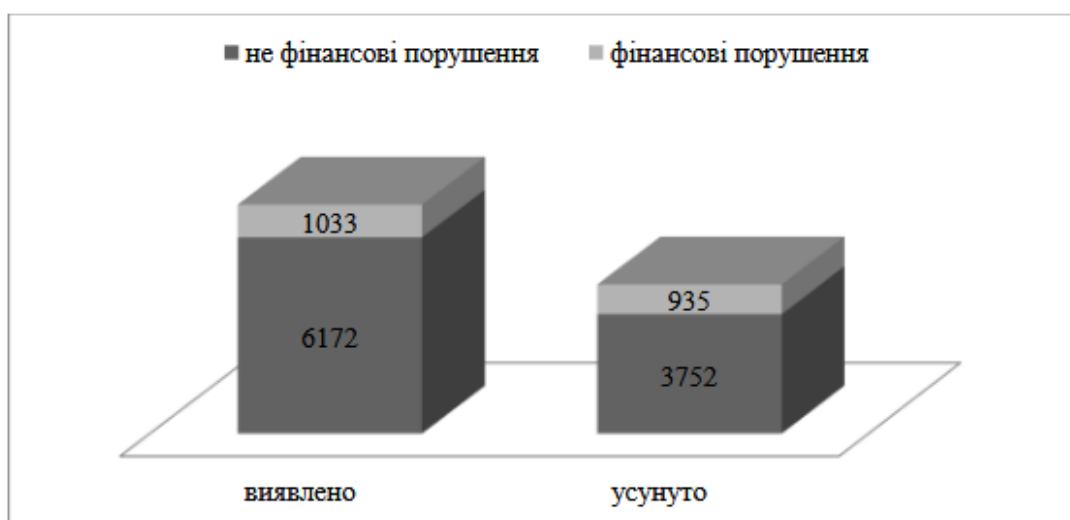

Рис. 2.4. Кількість виявлених і усунутих порушень органами ПФУ за 9 місяців 2023 року [15]

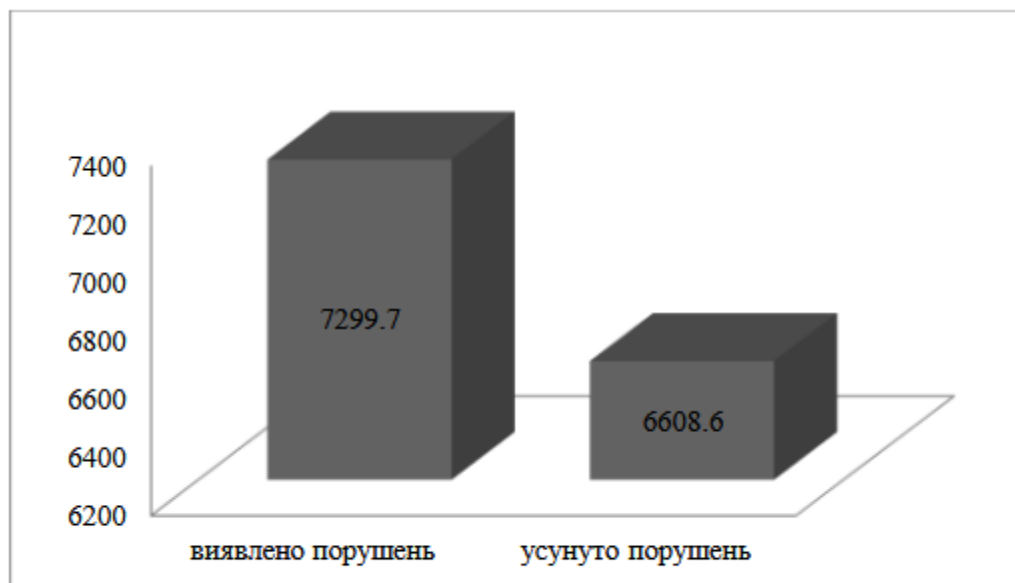

Рис. 2.5. Сума виявлених і усунутих порушень, в тис. грн. [15]

Контрольно-перевірочна робота органів ПФУ передбачає здійснення контролю за дотриманням страхувальниками вимог чинного законодавства у сфері пенсійного страхування, достовірністю поданих документів для призначення або перерахунку пенсійних виплат, правильністю та відповідністю використання страхових коштів Фонду, перевірки достовірності видачі, продовження листів непрацездатності осіб та документів, які є підставою для їх створення, стану проведення профілактичної роботи і дотримання охорони праці територіальними органами ПФУ.

За період 9 місяців 2023 року було проведено 165,9 тис. перевірок суб'єктів в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, серед яких:

- 94,4% або 156,6 тис. перевірок стосувалися достовірності документів, поданих для призначення або перерахунку пенсій;
- 4,0% або 6,7 тис. перевірок стосувалися дотримання суб'єктами господарювання вимог чинного законодавства у сфері ЗДПС;
- 1,0% або 1,7 тис. перевірок було здійснено щодо використання коштів Пенсійного фонду;

– 0,6% або 0,9 тис. перевірок стосувалися повноти нарахування та своєчасності сплати збору на ЗДПС з окремих видів господарських операцій (див. рис. 2.6).

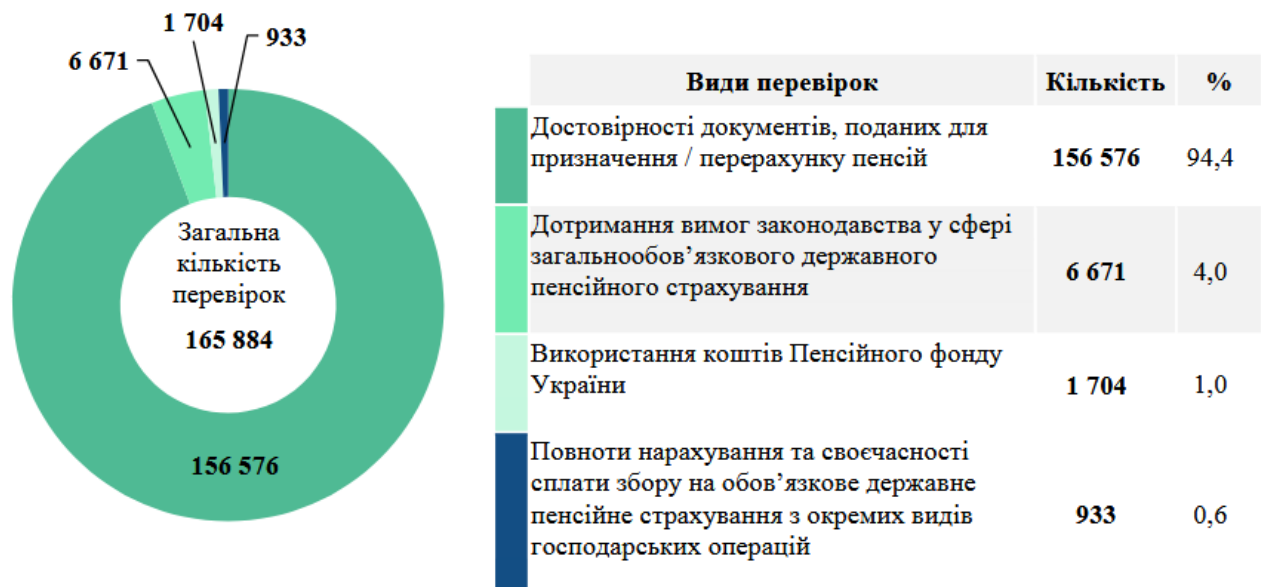

Рис. 2.6. Кількість перевірок суб'єктів системи ЗДПС за період 9 місяців 2023 року [15]

За результатами проведених перевірок органами ПФУ виявлено правопорушень загальним обсягом 156,0 млн. грн., з яких 95,4% або 148,9 млн. грн. – це перевірки щодо дотримання порядку використання коштів виплатними банками, об'єктами поштового зв'язку, установами, в яких особи знаходяться на повному державному утриманні, а також 4,5% або 7,0 млн. грн. – це перевірки щодо сплати збору на ЗДПС з окремих видів господарських операцій.

За 9 місяців 2023 року було здійснено 3173 перевірки суб'єктів господарювання з питань правильності використання страхових коштів Фонду, а також стану профілактичної роботи і охорони праці, з них 42% або 1330 стосуються обґрунтованості видачі, продовження листків непрацездатності, 45% або 430 перевірок щодо здійснення контролю за дотримання страхувальниками порядку використання коштів ЗДПС, 13% або 413 перевірок щодо стану профілактичної роботи та формування безпечних умов праці на підприємствах (див. рис. 2.7).

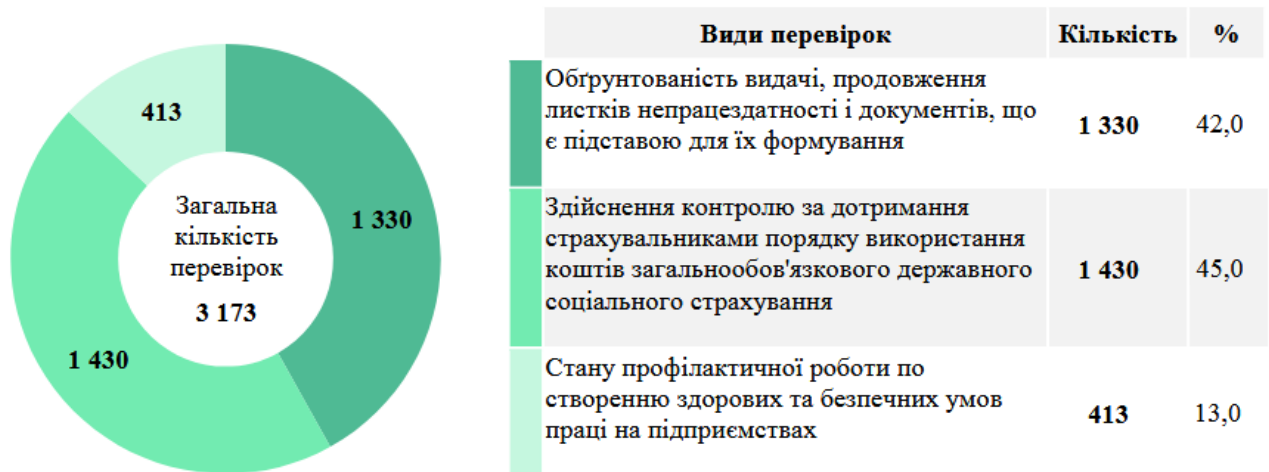

Рис. 2.7. Кількість перевірок суб'єктів господарювання за період 9 місяців 2023 року [15]

Головні управлінням ПФУ в областях та в м. Києві подали до медичних закладів за 9 місяців 2023 року 177 вимог щодо компенсації сум страхових виплат за 451 необґрунтовано виданий чи необґрунтовано продовжений листок непрацездатності, що становило 1035,9 тис. грн. Загальний обсяг компенсованих страхових виплат склав 1000,8 тис. грн. Також виявлено 303 випадки упередженої виплати за необґрунтовано виданими листками непрацездатності, становило 3149 днів. Загальна сума упереджених виплат склала 1,5 млн. грн. [15]. Результати перевірок страхувальників засвідчили прийняття 425 рішень щодо застосування фінансових санкцій і необхідність повернення неправомірно витрачених страхових коштів загальним обсягом 2,8 млн. грн. Внаслідок «порушень порядку використання коштів ЗДПС та несвоєчасне і неповне їх повернення винесено 197 постанов про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу на загальну суму 33,9 тис. грн. [15].

Таким чином, контрольньо-перевірочна робота органів Пенсійного фонду України спрямована на виявлення порушень у сфері державного пенсійного страхування та їх попередження.

Висновок до розділу 2

У зв'язку зі зростанням напруженості в соціально-економічній ситуації, викликаній агресією Росії, значна частина населення України потребує державної підтримки, включаючи пенсійне забезпечення.

За період з 2020 по 2022 рік надходження до бюджету Пенсійного фонду України зросли на 154,2 млрд. грн. (з 466,2 млрд. грн. до 620,4 млрд. грн.). Більше 60% доходів Фонду складають власні кошти, отримані від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), а також інші джерела доходів згідно з чинним законодавством. Відсоток коштів, що надходять до Пенсійного фонду з Державного бюджету, коливається від 34,7% до 39,6% у різні роки. На початок 2023 року обліковій базі Пенсійного фонду належали 2,7 млн. платників ЄСВ, при цьому загальна кількість застрахованих осіб становила 10,8 млн., з них наймані працівники - 8,6 млн. осіб.

Бюджет Пенсійного фонду використовується на низку цілей, зокрема: виплату пенсій відповідно до законодавства; надання соціальних послуг; покриття адміністративних витрат, пов'язаних із функціонуванням органів Пенсійного фонду; оплату послуг з виплати та доставки пенсій; а також інші види обслуговування у сфері пенсійного забезпечення.

Середній розмір пенсії станом на 01.01.2023 року склав 4622,59 грн., що на 631,06 грн. або 15,8% більше, ніж станом на 01.01.2022 року і на 3096,5 грн. більше, ніж у 2014 році. Мінімальний розмір пенсії за віком зріс з 1934,00 грн. станом на 01.01.2022 року до 2093,00 грн. станом на 01.01.2023 року. Середня величина пенсій за регіонами України на 01.01.2023 року варіювала від 3534,63 грн. у Тернопільській області до 6336,99 грн. у м. Києві.

В Україні 69,2 тис. осіб отримують пенсію найнижчого рівня, що становить 1209,22 грн., що менше за мінімальний розмір пенсійних виплат за віком на 01.01.2023 року (2093 грн.). Кількість пенсіонерів, які отримують

пенсії нижчі за прожитковий мінімум, становить 38,7% від загальної кількості пенсіонерів, або 4136,7 тис. осіб.

Динаміка витрат бюджету Пенсійного фонду показує послідовне зростання з 479,34 млрд. грн. до 590,1 млрд. грн., що становить збільшення на 110,76 млрд. грн. Найбільший відсоток у структурі витрат ПФУ припадає на виплати пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», що складає 65,3% усіх витрат на пенсії. Абсолютні значення цих витрат на цю групу показників вказують на зростання з 311,95 млн. грн. у 2020 році до 385,3 млн. грн. у 2022 році, що становить збільшення на 73,35 млрд. грн. при зменшенні чисельності пенсіонерів на 93 тисячі осіб. Цей ріст витрат здійснився за рахунок підвищення розміру пенсій та їх індексації відповідно до прожиткового мінімуму доходів громадян для осіб, що втратили працездатність.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Світовий досвід державного пенсійного страхування та можливість його імплементації в Україні

Основною метою побудови демократичної держави та її сталого розвитку є управління на основі ринкових відносин і принципів правової, соціальної держави, де свободи і права громадян вважаються найвищими цінностями. Проте реформування соціальних питань в Україні, включаючи пенсійну систему, є суперечливим. Ці протиріччя особливо чітко проявляються в умовах економічних викликів і загроз, адже пенсійні виплати є основним видом доходів осіб пенсійного віку.

Сучасний розвиток державного пенсійного страхування в Україні ґрунтується на принципах соціальної справедливості та пенсійної дисципліни. Однак, питання обґрунтованого визначення розміру пенсійних виплат для основної категорії пенсіонерів потребують удосконалення, адже вони не забезпечують громадян достатніми коштами для їх життєдіяльності. Тому досвід розвинутих країн у сфері організації функціонування пенсійної системи стає важливим і необхідним для проведення пенсійної реформи, що спрямована на вирішення поточних і майбутніх проблем у цій сфері.

Серйозною проблемою для багатьох країн є старіння населення, що викликане зростанням тривалості життя та низьким рівнем народжуваності. Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), частка осіб у віці 65 років і старше у світі зростає з 8% у 2015 році до майже 18% до 2050 року [11].

Економічні кризи, сповільнене економічне зростання, значний обсяг державного боргу та високий рівень безробіття впливають на державне пенсійне страхування особливо гостро. Широке застосування фіскальної

консолідації призвело до численних змін у пенсійних системах багатьох країн. Більшість реформ спрямовані на покращення фінансової стійкості пенсійних систем, включаючи відстрочення виходу на пенсію, уповільнення дострокового виходу та підвищення мотивації продовжувати працю.

Кожна країна світу будує свою національну пенсійну систему, беручи до уваги демографічні і соціально-економічні ознаки. Проте, основними цілями будь-якої національної пенсійної системи залишається захист громадян від бідності, забезпечення відповідного рівня доходів після завершення трудової діяльності особою та захист цього доходу від інфляційних процесів.

Світовий досвід удосконалення національних пенсійних систем показує тенденцію їх переходу від розподільних пенсійних систем, при яких поточні витрати забезпечуються за рахунок поточних доходів, до накопичувальних систем, які формують спеціальні фонди, з яких у майбутньому будуть здійснюватися пенсійні виплати.

Реформи у сфері пенсійного страхування розпочалися в значній кількості економічно розвинених країн світу кінці 90-х років XX століття. Переважна більшість з них вибрала перехід до накопичувальної пенсійної системи, здатної забезпечити економічне зростання та інвестиційний дохід пенсіонерів. Проте, відзначимо, що багато країн обрали один із наступних напрямків щодо впровадження пенсійних реформ:

1. Збереження державної системи розподілу в більш вдосконаленому вигляді та підтримка розвитку добровільних недержавних пенсійних схем можливі завдяки таким заходам:

- зміцнення державної системи розподілу у забезпеченні пенсійного страхування для поліпшення її ефективності та стабільності;
- підтримка та розвиток добровільних недержавних пенсійних схем з метою надання додаткового пенсійного захисту громадянам.

2. Впровадження багаторівневої системи розподілу, накопичення та фінансування в системі державного пенсійного страхування передбачає такі аспекти:

- створення системи, що поєднує елементи розподільної та накопичувальної моделей;

- фінансування пенсійних заходів і програм за рахунок різних джерел, зокрема, державних фондів, добровільних внесків громадян та інших джерел.

3. Перехід до повного впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування включає такі кроки:

- перехід до системи, де основна увага зроблена на нагромадженні пенсійних ресурсів протягом трудової кар'єри пенсіонера;

- забезпечення пенсійних виплат на основі нагромадження коштів, які використовуються у вигляді джерела пенсійного доходу.

Значна кількість розвинених країн світу застосовують параметричний підхід до реформування пенсійних систем. Це передбачає впровадження коригувальних заходів, які можуть змінювати ключові характеристики існуючої пенсійної системи в залежності від фінансового потенціалу держави. Для прикладу, у США діє трьохрівнева пенсійна система, яка включає солідарну, обов'язкову накопичувальну та добровільну приватну рівні пенсійної системи. У Великобританії діє розподільна пенсійна схема з доволі низьким рівнем пенсійних виплат. Реформа даної системи передбачає індексацію пенсій при зростанні цін, а не з урахуванням рівня заробітної плати. Якщо розмір державної пенсії стає меншим за межу бідності, особи, що отримують виключно базовий державний розмір пенсії, можуть очікувати на соціальну допомогу в залежності від рівня їх доходу. Обов'язковий другий рівень пенсійної системи «надає працівникам можливість вступити в систему, яка залежить від їхньої трудової діяльності, або в обрану професійну систему з попередньо визначеними виплатами, чи в систему особистих пенсій з встановленими розмірами внесків» [23, с. 35].

У Швеції функціонує базова державна пенсійна система, яка залишається розподільчою. Ця система фінансується за рахунок страхових внесків, що складають 18,5% заробітної плати, з яких 16% спрямовуються у національну пенсійну систему. Більшість з цих внесків використовується на виплату діючих

пенсій. Однак, органи соціального страхування надають застрахованим особам умовні індивідуальні рахунки, у яких відображена дана частина внесків. Розмір пенсійних виплат обчислюється на основі нагромаджених коштів, з урахуванням періоду життя поточної групи осіб, які планують виходити на пенсію, та ріст виробництва на протязі планового періоду виплат. Забезпечення мінімального доходу на пенсії забезпечується за рахунок мережі пенсійного страхування для осіб, які під час трудового життя отримували низький рівень доходів.

Частина внесків спрямовується у капіталізовану систему при якій працівник може самостійно обирати, де його кошти будуть розміщені - на індивідуальних рахунках у приватних інституціях, або в державному накопичувальному фонді. Для прикладу, у Швеції діє система з визначеним рівнем внесків, яка передбачає дотримання принципу безпеки та пропонує громадянам вибір між отриманням пенсії у довгостроковому періоді часу або отримання підвищеної пенсії на короткий період часу. Велика залежність між внесками та розміром пенсій сприяє зростанню ефективності на ринку праці.

Під час аналізу різних пенсійних систем досить важливим є визначення потреби у реформі державних пенсійних програм. Зазначене може передбачати проведення структурних змін у пенсійній системі та впровадження багаторівневих змішаних моделей, а також реформування певних складових пенсійних програм. Ці заходи дозволять активно використовувати різноманітні інструменти з метою ефективного інвестування фінансових ресурсів у цільові фонди або для формування нових фондів.

У значній кількості розвинених країн світу право на отримання пенсії базується на двох основних критеріях: наявності певного страхового стажу, який визначається тривалістю сплати внесків до страхової схеми, та досягненням відповідного пенсійного віку. Як правило, для початку отримання пенсійної виплати необхідно мати щонайменше 10-15 років участі у відповідній пенсійній програмі, сплачуючи внески. Зокрема, «Конвенція Міжнародної організації праці № 102, а також Конвенція № 128 (1967 р.) з питань пенсії за

інвалідністю, за віком і внаслідок втрати годувальника, передбачають, що зменшена ставка виплати має діяти вже після завершення 15 років внесків або трудової діяльності» [24].

У багатьох країнах законодавством визначено найменший поріг дозволеного страхового стажу, який дає право на отримання пенсії: «у Швейцарії — один рік, Великобританії і Норвегії — три роки, США — вісім, у більшості країн Західної Європи — 15 років, Японії — 20 років» [32]. Для прикладу, у Данії в 60-х роках ХХ ст. законодавством було передбачено, що усі мешканці цієї країни по досягненню ними 67 років отримують пенсію, розмір якої не залежить від кількості років трудового стажу, рівня попереднього доходу і є однаковою сумою для усіх громадян країни.

Для отримання максимальної пенсійної виплати страховий стаж має бути: «в Італії і Норвегії — 40 років, Австрії — 45, Швейцарії — 44 роки» [23]. Згідно положень Конвенцій МОП, «розмір пенсії має бути не менше 40% від середнього заробітку і 45% від середнього заробітку, при наявності 30 років внесків, а також 20 років проживання в країні — при схемі соціальної допомоги або схемі універсальних виплат» [36, с. 406].

У Японії, Бельгії, великій Британії та Німеччині «розмір пенсій розраховується за весь період роботи, у Франції — за 10 найбільш сприятливих років роботи, в Австрії — за 5 років, у Канаді — за 1 рік, у США — за 25 років за вибором працівника з 30 років його трудового стажу» [39].

У західноєвропейських країнах при зміні роботодавця пенсійні рахунки зазвичай повністю зберігаються і автоматично переносяться на нове місце працевлаштування працівників. У США працівник може зберегти лише 50% від загальної кількості накопиченого пенсійного стажу, якщо він працював у даній компанії протягом 10 або більше років до звільнення.

Узагальнюючи світовий досвід, слід відзначити ще одну специфічну особливість у всіх системах обов'язкового пенсійного страхування - відсутність пільг для окремих категорій працівників за обсягом своїх внесків, а також за умовами їхнього надання і виплати. Лише у професійних пенсійних системах,

які можуть бути обов'язковими або добровільними, пенсійний вік може бути встановлений нижче, ніж для всіх інших осіб. При цьому розмір таких пенсій повністю залежить від обсягу внесків, сплачених на ці цілі.

Більшість пенсійних фондів у зарубіжних країнах базуються на накопичувальному принципі. Створення таких накопичувальних фондів активно почалося наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років. Протягом короткого періоду вони успішно вирішили проблеми пенсійного страхування громадян і нагромадили значні довгострокові інвестиційні ресурси. Ці ресурси широко використовуються в національній економіці для розвитку реального сектору, соціальної інфраструктури та сприяють загальному економічному зростанню.

Пенсійні ресурси, зосереджені у накопичувальних фондах найбільш гоміздких ринків світу мають тенденцію до щорічного зростання, особливо за останні 10 років. Наприкінці 2020 року ці фонди склали 36,2 трлн. доларів, що становить 83% сукупного ВВП у цих країнах. Серед країн – лідерів є: «США, у яких на кінець 2020 року обсяг пенсійних активів становив 41,35 трлн дол.; Велика Британія — 3,31 трлн. дол.; Японія — 2,86 трлн. дол.; Австралія — 1,68 трлн. дол., Канада — 1,53 трлн. дол.» [35].

На нашу думку, накопичувальна система пенсійного забезпечення має декілька позитивних аспектів. Вона стимулює населення до участі в системі пенсійного страхування, оскільки між сплаченими внесками та отриманими пенсійними виплатами існує прямий зв'язок. Крім того, така система відіграє важливу роль у регулюванні фінансової системи країни та ринку інвестиційних ресурсів.

Аналіз світового досвіду пенсійного страхування вказує на те, що розмір пенсійних виплат повинен забезпечувати пенсіонерам повноцінний рівень життя, близький до рівня доходів перед пенсійним віком. У багатьох розвинених країнах рівень пенсійних виплат становить приблизно 50% середньої заробітної плати. Так, «в Італії пенсія становить 49% від заробітної плати (ця країна також витрачає найбільшу частку ВВП на утримання

пенсіонерів), Швеції — 54%, Німеччині — 46%, Франції — 56%, Бельгії — 63%, Іспанії — 34%, Австрії і Данії — 40%, Японії — 54%, Нідерландах — 39%, Канаді — 33%, Великій Британії — 23%, США і Австралії — 30%, Ірландії — 25%. Низький показник — 23% від заробітної плати — у Великій Британії пояснюється тим, що пенсіонери більшу частину своєї пенсії одержують через розвинену систему приватних пенсійних фондів» [35].

Враховуючи міжнародний досвід та проводячи реформування української пенсійної системи, є надія, що введення обов'язкового накопичувального рівня стане початком довгострокового процесу зменшення пенсійних зобов'язань держави. Оскільки існуюча єдина солідарна система пенсійного страхування втратила актуальність для сучасної економіки та потреб населення, пенсійна реформа стає закономірною необхідністю.

3.2. Стратегічні орієнтири реформування державного пенсійного страхування в Україні

Реформування національної пенсійної системи в Україні є пріоритетним напрямом соціальної політики держави. Вироблення оптимальної стратегії державного пенсійного страхування передбачає використання методів оцінки та урахування комплексу індикаторів, які впливають на функціонування пенсійної системи.

Україна стикається з численними проблемами, пов'язаними з функціонуванням пенсійної системи. Серед них слід відзначити:

1. Наявність дефіциту у бюджеті Пенсійного фонду, що ускладнює фінансове забезпечення пенсійних виплат за рахунок власних ресурсів.

2. Зростання демографічної напруги в країні, що відбувається на тлі загальної тенденції старіння населення у світі. У розвинених країнах це обумовлює необхідність підвищення пенсійного віку. Ріст середнього віку населення призводить до зменшення співвідношення між платниками ЄСВ та

особами пенсійного віку, що може створювати загрози фінансової стійкості національної пенсійної системи та можливості банкрутства. Деякі країни також розглядають можливість встановлення однакового пенсійного віку для чоловіків і жінок, що вважається справедливим підходом.

За даними наукових досліджень після пенсійний вік в Україні для чоловічої статі становить в середньому 2,6 роки, а для жінок – близько 20 років. Ці висновки стали основними причинами поданих рекомендацій від Світового банку щодо зростання пенсійного віку для жінок терміном на п'ять років. За оцінкою демографів, «при підвищенні пенсійного віку на п'ять років для обох статей, чисельність осіб пенсійного віку була б зменшена на 40%, розмір пенсійних виплат поступово можна було б підвищити на 60-70%, а з урахуванням скасування пільгових пенсій – у двічі. У цьому слід визнати надзвичайну актуальність фактору підвищення пенсійного віку» [54, с. 33].

3. Зростання процесів старіння населення та потреба у нарощуванні фінансових ресурсів для забезпечення утримання осіб пенсійного віку призводять до росту пенсійного навантаження на осіб працездатного віку. В Україні приблизно 26,3 млн. осіб є працездатними, з яких лише 16,2 млн. осіб є працюючими, а кількість тих, хто сплачує ЄСВ, є ще меншою через наявність нелегально працюючих осіб. «В результаті тільки 12,8 млн. застрахованих осіб утримують 11,1 млн. пенсіонерів. По-друге, ПФУ не має достатніх фінансових ресурсів для того, щоб забезпечити гідний рівень пенсійних виплат. У 17% (1,9 млн.) пенсіонерів розмір страхової пенсії яких є на рівні прожиткового мінімуму» [52, с. 129].

У зв'язку з новими економічними викликами, обумовленими військовими подіями на сході країни та глобальною пандемією коронавірусної інфекції, введення обмежувальних заходів призвело до зменшення підприємницької активності, збільшення безробіття та ускладнення ситуації. Це сталося через те, що значна частина суб'єктів підприємницької діяльності діють в тіньовому секторі.

Україна, зазнаючи глибоку економічну кризу, викликану різноманітними факторами, також стикається з негативними тенденціями в демографічній сфері, пов'язаними з масовою міграцією кваліфікованої робочої сили за кордон. На жаль, офіційні статистичні дані щодо розмірів цієї тенденції відсутні.

4. В Україні одним із чинників, що ускладнює впровадження пенсійної реформи, є нестабільність законодавчої бази. Це супроводжується постійними змінами чинного законодавства, проведенням перерахунку пенсій та іншими аспектами.

5. Навіть незважаючи на ряд вжитих попереджувальних заходів та постійний моніторинг показників Єдиної тарифної сітки і розміру мінімальної заробітної плати, близько третини активного населення, яке має роботу, сплачує ЄСВ у розмірі мінімальної заробітної плати.

6. Зміни в порядку встановлення державних соціальних стандартів, таких як прожитковий мінімум і мінімальна заробітна плата, суттєво впливають на фінансовий стан пенсійної системи. Встановлення мінімального розміру пенсій на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, обумовлює зрівняльний підхід в системі пенсійного забезпечення та спонукає нарощенню соціальної напруги в державі. Також це нівелює роль трудового стажу та сплачених страхових внесків. «Підвищення мінімальної пенсії до рівня прожиткового мінімуму (величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1,35%) призводить до того, що пенсіонери, які трудилися понад 40 років у бюджетних установах, сільському господарстві та інших галузях, отримують пенсії на рівні мінімальних, через низькі заробітні плати у цих галузях» [53].

7. На нашу думку, формула розрахунку пенсійних виплат, при якій індивідуальний коефіцієнт заробітку визначається як відношення розміру заробітної плати, з якої сплачені страхові внески, до середньої по Україні, не відповідає сучасним умовам. Особливо це стосується працівників різних галузей економіки країни.

8. У нині діючій системі державного пенсійного страхування є подвійні стандарти, адже призначення пенсій регулюється понад 30 нормативними актами, кожен з яких має свій власний підхід до даного процесу.

9. В Україні важкою проблемою є пільгове державне пенсійне страхування, яке вважається найбільш поширеною формою компенсаційних виплат щодо професійних втрат працездатності.

Відтак, «пенсійна система перерозподіляє частину коштів Пенсійного фонду з-поміж пільгових категорій, не забезпечуючи соціальної справедливості, в частині захисту прав громадян пенсійного віку, що суперечить основним принципам соціально-орієнтовної економіки» [37].

Згідно внесених змін до Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ліквідовано спеціальні режими в системі нарахування пенсій. Усі раніше існуючі спеціальні пенсії, такі як наукові пенсії, пенсії державних службовців, прокурорів і суддів, були скасовані і переведені на загальну систему обрахунку пенсій, яка застосовується для всіх громадян, за винятком військових. Вважаємо, доцільним враховувати пропозиції щодо повного скасування пільг для усіх категорій громадян, які раніше мали на них право. Проведений детальний аналіз параметрів попередньо призначених спеціальних пенсійних виплат показує значні відмінності у їхніх розмірах.

Таким чином, солідарна пенсійна система України, в рамках якої здійснюються пільгові пенсійні виплати для вказаних категорій осіб, потребує перегляду та реформування з врахуванням специфіки справедливого розподілу грошових коштів. Між іншим, «реформуванням солідарної системи неможливо розв'язати всі проблеми діючої пенсійної системи – забезпечення її соціальної справедливості, економічної обґрунтованості та фінансової стабільності неодмінно вимагає запровадження обов'язкової накопичувальної системи (другий рівень)» [28, с. 66].

Тісне поєднання солідарної та накопичувальної систем дозволяє ефективно розподіляти різноманітні ризики та забезпечувати безперебійне пенсійне страхування. Хоча розподільча система є традиційною, вона не

гарантує стабільних виплат навіть у найближчому майбутньому. З іншої сторони, накопичувальна система забезпечує високий рівень гарантій для учасників, як у теперішньому, так і в майбутньому. У разі ліквідації пенсійного фонду, активи розподіляються пропорційно обсягу накопичених пенсійних вкладів учасників. Обов'язкова накопичувальна система не лише надає працівникам більшої свободи вибору, але й визначає відповідальність за їх власне пенсійне забезпечення.

Впровадження другого рівня державного пенсійного страхування має кілька базових переваг:

- збільшення розміру пенсійних виплат внаслідок отримання відповідного інвестиційного доходу. Прогнозується, що загальний середній розмір пенсійних виплат з обох систем - солідарної та обов'язкової накопичувальної - зросте до 50-60% середньої заробітної плати в Україні (сьогодні цей показник становить на рівні 35%);

- тісніший взаємозв'язок між розміром пенсії та трудовим внеском особи, що підвищує інтерес громадян та роботодавців при сплаті єдиного внеску на соціальне страхування;

- успадковування коштів родичами застрахованої особи, що дозволяє розширити соціальний захист сімей та у майбутньому сприятиме стійкому економічному зростанню;

- створення вагомого джерела інвестиційних ресурсів з метою фінансової підтримки та забезпечення зростання національної економіки;

- «розподіл (диверсифікація) ризиків, які призводять до виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнем пенсійної системи і застрахувати майбутніх осіб пенсійного віку від негативних демографічних тенденцій та коливань в соціально-економічному розвитку держави;

- підвищення ефективності управління системою пенсійного страхування шляхом передачі недержавним компаніям функцій управління пенсійними активами» [42].

В контексті забезпечення фінансової стійкості вітчизняної пенсійної системи можна провести наступні заходи:

- поступовий перерозподіл фінансових ресурсів з метою реформування пенсійної системи, змінити механізм нарахування пенсій із солідарного на накопичувальний принцип;
- забезпечення систематичного проведення актуарних розрахунків фінансового забезпечення системи пенсійного страхування;
- запровадження допустимого рівня страхового навантаження для СПД та застосовувати диференційовані ЄСВ залежно від стану соціально-економічного розвитку країни чи окремих територій (високий, середній, нижче середнього). Зазначене дозволить сприяти підтримці певних галузей економіки, зростанню рівня зайнятості громадян та сприятиме зростанню надходжень від сплати ЄСВ, навіть при обмеженні розміру його ставки;
- впровадження системи обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, в якій братимуть участь усе працююче населення, а також долучити роботодавців до сплати пенсійних внесків договірних засадах;
- забезпечення відповідного рівня державної підтримки та сприяння розвитку приватного пенсійного страхування.

Для забезпечення відповідного рівня життя пенсіонерів, адаптуючи міжнародний досвід, необхідно вирішити наступні завдання:

- забезпечення виплати середнього розміру пенсії за віком на рівні не меншому 2–3 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність, що відповідає міжнародним стандартам. В сучасних умовах необхідно максимально наблизити споживчий кошик для пенсіонера та прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, до реальних показників;
- фінансове забезпечення певного рівня заміщення пенсією за віком і стажем роботи обсягу втраченого доходу відповідно до стандартів розвинутих країн світу;

- формування необхідних умов та активне застосування економічних інструментів для зростання активної участі працездатного населення в реалізації персональних пенсійних прав і обов’язків;
- формування відповідного механізму забезпечення збереження у різних формах пенсійних прав громадян у випадку зміни країни проживання.

Висновок до розділу 3

На підставі дослідження різних форм світового досвіду державного пенсійного страхування та визначення необхідності його реформування в Україні нами зроблено наступні висновки і висунуто пропозиції.

1. В умовах продовження пенсійної реформи в Україні передбачається формування трьохрівневої пенсійної системи, зокрема: удосконалення механізму діючої солідарної пенсійної системи (І рівень); запровадження обов’язкової накопичувальної пенсійної системи (ІІ рівень); активне застосування системи недержавного пенсійного забезпечення (ІІІ рівень).

2. Об’єднання солідарної та накопичувальної системи є найбільш оптимальним варіантом для пенсійної системи України, адже дозволяє розподіляти різні види ризиків і гарантує надання базових видів пенсій. Головним недоліком солідарної пенсійної системи є повна відсутність гарантій виплати як сьогодні, так і у майбутньому. Водночас, накопичувальна система передбачає забезпечення високого рівня гарантій для її учасників, як зараз, так і у перспективі (при умові ліквідації пенсійного фонду його активи будуть розподілятися між учасниками пропорційно до обсягу сформованих пенсійних коштів).

3. З метою зміцнення фінансової стійкості пенсійної системи доцільно реалізувати такі заходи: забезпечити встановлення обґрунтованого та прийняттого рівня фіскального навантаження, яке припадатиме платників ЄСВ з фонду оплати праці; сприяти активному розвитку системи стимулювання роботодавців до фінансового забезпечення програм з додаткового пенсійного

страхування найманих працівників; розширити базу обрахунку ЄСВ, сприяти легалізації заробітної плати, зростанню її рівня, обмежити неповну зайнятість та безробіття; сприяти розробці системи захисту пенсійних ресурсів від їх втрати у середньо- та довгостроковій перспективі в контексті зміцнення довіри населення до накопичувальної системи пенсійного страхування.

4. Для впровадження обов'язкової накопичувальної системи ЗДПС необхідно виконати наступні кроки: спочатку створити умови для започаткування діяльності II рівня пенсійної системи, включаючи розроблення інституційних складових для її функціонування; забезпечити привабливість пенсійних інвестицій у боргові зобов'язання та акції вітчизняних емітентів; обґрунтувати мінімальний термін участі громадян у обов'язковій накопичувальній системі пенсійного страхування в залежності від обсягу внеску до даної системи.

ВИСНОВКИ

Упродовж останніх років перебудова пенсійної системи в Україні стала ключовим завданням державної соціальної політики. Проте, аналіз вітчизняного досвіду у сфері державного пенсійного страхування показує його недоліки через такі причини:

- дефіцит у бюджеті Пенсійного фонду ускладнює фінансування пенсійних виплат із власних ресурсів;
- загальна тенденція старіння населення та зростаючі витрати на пенсії збільшують навантаження на працездатний шар населення;
- нестабільність законодавчої бази, постійні зміни в чинному законодавстві та перерахунки пенсій ускладнюють впровадження пенсійної реформи;
- зміни в установленні державних соціальних стандартів (наприклад, прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати) значно впливають на фінансове становище пенсійної системи;
- формула розрахунку пенсій не відображає сучасну ситуацію, оскільки індивідуальний коефіцієнт заробітку визначається як співвідношення до середньої заробітної плати по Україні, незалежно від сфери зайнятості;
- у діючій системі державного пенсійного страхування існують різні стандарти через більше ніж 30 законодавчих актів, які регламентують призначення пенсій з різними підходами.

Таким чином, вплив зазначених факторів призвів до дисбалансу в пенсійній системі України та зменшення демократичності процесу її реформування. Основні цілі поточної реформи солідарної системи пенсійного забезпечення включають:

- підвищення рівня заробітної плати та інших доходів населення, щоб забезпечити можливість підвищення рівня споживання та накопичення фінансових ресурсів для інвестицій в економіку;
- стимулювання сплати ЄСВ з легальних заробітних плат та забезпечення внутрішніх джерел для забезпечення стійкості солідарної системи;

- оновлення розрахунку прожиткового мінімуму на основі реальних цін, щоб визначити розмір мінімальної пенсії;
- підвищення рівня життя населення для збільшення тривалості життя та підвищення пенсійного віку;
- створення зацікавленості у всіх верств населення стосовно пенсійних накопичень шляхом інформаційних кампаній та надання безкоштовної консультаційної підтримки.

У зв'язку з впливом інфляційних, демографічних та інших чинників, а також серйозним дефіцитом інвестиційних ресурсів, в Україні варто розглянути включення елементів як солідарної, так і накопичувальної системи в пенсійну систему. Вибір трирівневої моделі для реформування поточної пенсійної системи має вагому обґрунтованість. Ця модель передбачає розподіл ризиків між трьома компонентами, пов'язаними з демографічними змінами, економічними коливаннями та ринковими факторами. Такий підхід дозволить зробити пенсійну систему фінансово стійкішою та збалансованішою, забезпечуючи працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію.

Основою реформованої пенсійної системи має стати перехід від пенсійного забезпечення до системи пенсійного страхування, заснованої на принципі залежності розміру пенсії від заробітку та сплачених страхових внесків. Однак реформування солідарної системи не вирішить всіх проблем існуючої пенсійної системи. Для забезпечення соціальної справедливості, економічної обґрунтованості та фінансової стабільності необхідно впровадити обов'язкову накопичувальну систему на другому рівні.

Комбінування солідарної та накопичувальної систем пенсійного забезпечення є оптимальним рішенням, оскільки воно дозволяє розподілити ризики та забезпечити стабільність у виплатах. Основний недолік лише солідарної системи полягає в її нездатності гарантувати стабільні виплати пенсій в майбутньому. З іншого боку, накопичувальна система забезпечує надійність у виплатах як наразі, так і у перспективі (за умови, що активи будуть

розподілені пропорційно обсягу накопичених пенсійних прав учасників у разі ліквідації пенсійного фонду). Таким чином, обов'язкова накопичувальна система забезпечує більшу свободу вибору для пенсіонерів, але одночасно покладає на них відповідальність за управління своїми пенсійними вкладеннями.

Впровадження другого рівня пенсійного страхування має кілька переваг:

- збільшення обсягу пенсійних виплат завдяки можливості отримання інвестиційного доходу;
- зміцнення залежності розміру пенсії від трудового внеску особи, що стимулює інтерес громадян та роботодавців до внесення страхових внесків;
- можливість передачі коштів, зарахованих на накопичувальний пенсійний рахунок, родичам застрахованої особи;
- створення додаткового джерела інвестицій для підтримки національної економіки;
- розподіл ризиків між першим та другим рівнями пенсійної системи, що дозволяє захистити майбутніх пенсіонерів від демографічних тенденцій та економічних коливань;
- підвищення ефективності управління системою пенсійного забезпечення через делегування управління пенсійними активами недержавним компаніям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Пенсійна реформа: як будуть виплачувати та індексувати пенсії в Україні. 2023. URL: <https://suspilne.media/369610-nakopichuvalna-pensia-ta-indeksacia-socialnih-viplat-so-vidomo/>
2. Бурденюк С. В. Перспективи розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. № 5-6 (84). С. 142–147.
3. Васьківська К. В., Данилюк О. І. Удосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні. *Бізнес інформ*. 2015. № 11. С.190-194.
4. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4 (24). С. 170-178.
5. Грицина О.В., Божакова О.В., Тофан І.М., Колодій А.В. Пенсійна реформа в Україні та її перспективи. *Економічний вісник*. 2021. № 2. С. 52-59.
6. Грицина О.В., Шолудько О.В., Содома Р.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та перспективи. *Економічний вісник*. 2019. Вип. 4. С. 185-190.
7. Грушко В. І Пенсійна система: підручник. ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2017. 368 с.
8. Гуменюк В.Є. Напрями вдосконалення законодавчої бази публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2021. т. 32(71). № 2. С. 41–46.
9. Дзямулич М., Чиж Н. Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні. *Економічний форум*. 2020. № 1. С. 135–140. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-1-19>.
10. Дідковська Т. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

- 11.Слагін В. П., Мартиненко Н. В. Особливості стратегічного планування розвитку пенсійної системи в Україні. *Вісник НАДУ. Державне управління*. 2020. № 2. С. 101-110.
- 12.Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. за № 1057-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47–48. С. 372.
URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
- 13.Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 році. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2157200-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2022-rik/>
- 14.Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2020 році.URL:https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2021/03/Zvit_pro_robotu_t_a_vykonannya_byudzhetu_PFU_2020.pdf
- 15.Звіт про роботу органів Пенсійного фонду України за 9 місяців 2023 року.
URL: <https://www.pfu.gov.ua/2161614-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-9-misyatsiv-2023-roku/>
- 16.Зеленко В. А., Зеленко Н. Реформування пенсійних систем України та Польщі: порівняльний аналіз. *Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції*. 2019. Вип. 2. С. 113-126.
- 17.Зеленко Н. М. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. Том 1. № 2. С. 126–134.
- 18.Інформаційно-аналітичні матеріали до звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2020-2022 рр. Пенсійний фонд України.
URL: <https://www.pfu.com.ua/news/2023/01/3/616>
- 19.Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2010. Том 23. № 1. С. 142–149.
- 20.Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

- 21.Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.
- 22.Липко Н. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України та пошук шляхів її реформування. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 51 С. 122-136.
23. Лояк Л. Пенсійне забезпечення в Україні: сучасні реалії та Європейський досвід. *Науковий вісник ІФНТУНГ*. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2018. № 2 (18). С. 34–42.
- 24.Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2019.
- 25.Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2007. 23 с.
26. Марич М., Шупер А. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-16>.
- 27.Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. *Фінанси України*. 2015. № 1. С. 79—86.
- 28.Накопичувальні пенсії: скільки потрібно буде платити та які виплати можна буде отримати. Finbalance: Інтернет – портал. URL: <http://surl.li/brsmf>
- 29.Наскільки безпечні вклади в недержавні пенсійні фонди під час війни. URL: <https://suspilne.media/512507-naskilki-bezpecni-vkladi-v-nederzavni-pensijni-fondi-pid-cas-vijni-poasnuut-eksperti/>
- 30.Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, 2019. URL: http://www.fstua.info/wpcontent/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf

31. НКЦПФР. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/news/insights/#tab-5>.
32. Овчаренко Г. Накопичувальна пенсійна система: немає сенсу чекати на кращі часи. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/11/693709>.
33. Пархоменко М., Моїсєєнко Л. Сучасний стан пенсійної системи в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.934>.
34. Петрушка О. В., Баніт Ю. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні. *Наука й економіка*. 2015. № 1 (37). С. 19-27.
35. Петрушка О. В., Сидор І. П. Корпоративні та індивідуальні пенсійні програми: особливості практичної реалізації. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 47-50.
36. Петрушка О. В., Сидор І. П. Розподільні та накопичувальні пенсійні системи: азіатський досвід та висновки для України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 35. С. 405-410.
37. Петрушка О. В., Сидор І. П. Внутрішній аудит в системі надання послуг з державного пенсійного страхування. *Ефективна економіка*. 2022. № 12. <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/892/902>
38. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/npf_2_kv-2023.pdf
39. Податкова реформа «10-10-10» поділила економістів на жорстких противників та послідовників. У чому їхні аргументи. – Forbes, 22 серпня 2022р. URL: <https://forbes.ua/inside/podatкова-reforma-10-10-10-podilila-ekonomistiv-nazhorstkikh-protivnikiv-ta-poslidovnikiv-u-chomu-ikhni-argumenti-22082022-7842>.

- 40.Податкова реформа 10-10-10 – думка бізнесу. Заява Європейської бізнес-асоціації URL: <https://eba.com.ua/podatкова-reforma-10-10-10-dumka-biznesu/>.
- 41.Положення про Пенсійний фонд України. Указ Президента України від 1 березня 2001 р. № 121/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9.
- 42.Понікаров В. Д., Федорищева О. А., Напрями реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 28. Частина 2. С. 133-136.
43. Приймак І., Вишивана Б. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 121–138. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.55-31>.
- 44.Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
45. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму. Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.02.2017 р. № 178/147/31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17#Text>
- 46.Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних демографічних груп населення. Постанова КМУ від 11.10.2016 року № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>
- 47.Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 20223 році. Постанова КМУ від 24.02.2023 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2023-%D0%BF#Text>
- 48.Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 9.07.2003 р. за № 1057-IV; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
- 49.Про пенсійне забезпечення: Закон України від 0.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

- 50.Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2021 рік: URL: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti&nackomfinposlug.html>
- 51.Румик І., Кузьмінський В., Костилюва В. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2023. № 2(70). С. 29–37. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-29-37>
- 52.Салькова Т. В. Етапи розвитку пенсійної системи в Україні: євро інтеграційний вектор. *Державне управління*. 2019. № 2. С. 127-133.
- 53.Сидор І. П., Віятник І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103.
- 54.Сидор І. П., Денисюк Т. В. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 1. (70). С. 22-35.
- 55.Сидор І. П. Державне пенсійне страхування в Україні: сучасні тенденції та виклики. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць* (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 210-222.
- 56.Система економічної безпеки держави / заг. ред. А. І. Сухорукова. К., 2009. 685 с.
- 57.Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 32–42.
- 58.Ткаченко Л. Пенсійна реформа в Україні: крок уперед два кроки назад. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 8. С.13-19.
- 59.Топ-10 недержавних пенсійних фондів: довіряти чи ризикувати? URL:<https://upinvest.ua/news/all/top-10-negosudarstvennykh-pensionnykh-fondov-doveryat-ili-riskovat>

- 60.Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. URL : <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>.
- 61.Хольцман Р. Забезпечена старість в ХХІ віці: пенсійні системи і реформи в міжнародній перспективі. Вашингтон. Штат Колумбія: Світовий банк, 2005. 199 с.
- 62.Чеберяко О., Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 5(212). С. 43–51.
- 63.Що доступно українцям зі споживчої корзини? <http://www.buhoblik.org.ua/pechat/2850-chto-dostupno-iz-potrebitelsk-korziny>
- 64.Шалієвська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. Львів, 2018. Вип. 1. С. 130–140.
- 65.Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки: монографія. Львів : «Растр-7», 2020. 196 с.
- 66.Шевченко О. С. Пенсійне забезпечення як складова ін-ту соціального захисту населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2009. 22 с.
- 67.Щомісячний огляд діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Липень 2023 року. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/npf-month/uaib-shchomisyachniy-oglyad-diyalnosti-nederzhavnih-pensiynih-fondiv-v-ukrajini-lipen-2023-roku>
- 68.Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. Київ: Кондор. 2009. 464 с.
- 69.Юсковець І., Зеленко В., Зеленко Н. Новітні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 62. С. 304-316.

70. Panasyuk V., Zhuchenko A., Bilous S., Pavlova A. Modern information management technologies in business incubation, as a factor of sustainable development in the region // *INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE* № 3(22), 2018. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1532/1612>